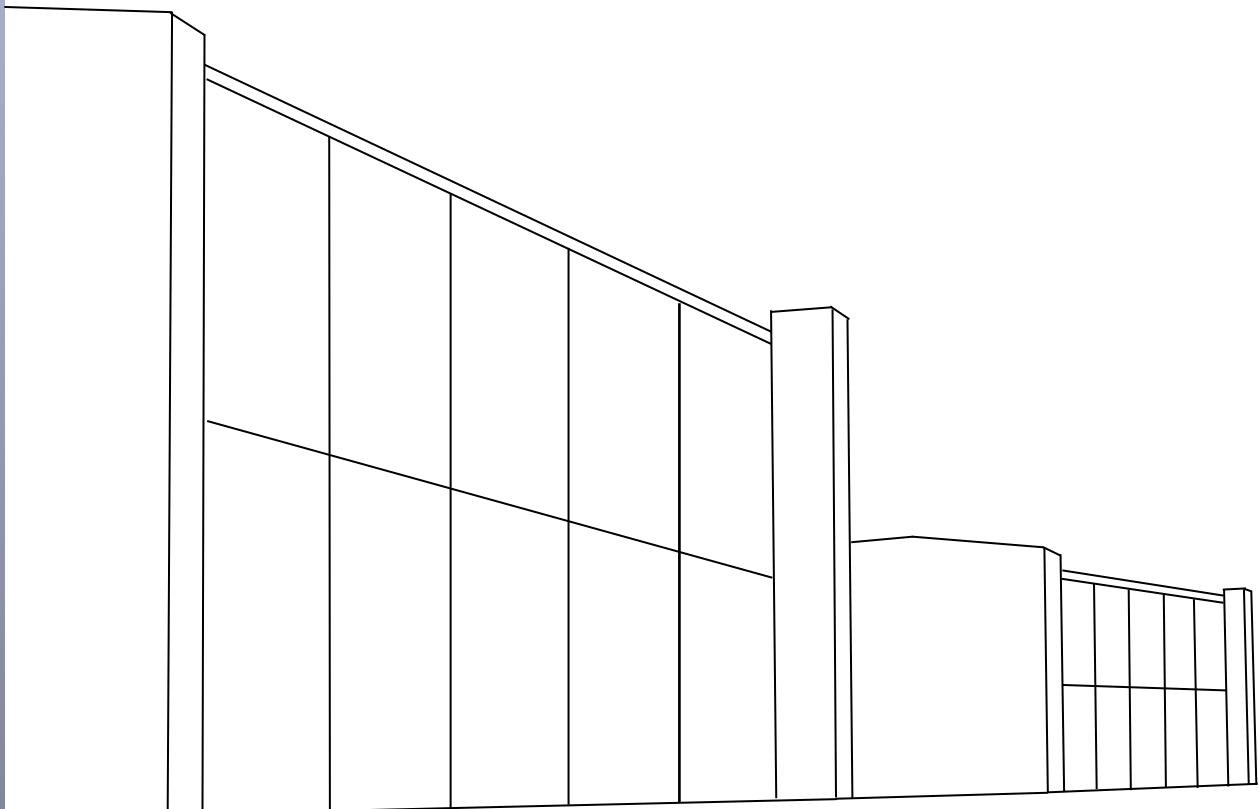

UIT DE GROND GESTAMPT

Een onderzoek naar het besluitvormingsproces van de militaire kazernebouw op de Veluwe tussen 1951 en 1953.

DANA SÖRENSEN

Uit de grond gestampt.

Een onderzoek naar het besluitvormingsproces van de militaire kazernebouw op
de Veluwe tussen 1951 en 1953.

Dana Sörensen

Studentnummer: 10658912

Afstudeerscriptie

Master Geschiedenis: Militaire geschiedenis

Universiteit van Amsterdam

Begeleider: prof. dr. W. Klinkert

Tweede lezer: dhr. dr. S.F. Kruizinga

Datum: 02-07-19

Afbeelding voorblad: Kazernearchitectuur 1951-1953.
Schets skeletbouw type kazernes op de Veluwe.
Door Dana Sörensen

Abstract

In deze scriptie is onderzoek gedaan naar het besluitvormingsproces dat leidde tot de kazernebouw op de Veluwe in 1951. De vier hoofdstukken zijn ingedeeld volgens vier stappen van een besluitvormingsproces. In het eerste hoofdstuk is uiteengezet welke politieke en militaire ontwikkelingen de aanleiding gaven tot de bouw van kazernes in Nederland. De spanningen met het communistische Oosten en de Koreaanse oorlog die vlak daarna uitbrak waren de belangrijkste redenen voor de NAVO-lidstaten, waaronder Nederland, de militaire opbouw te versnellen. Het werd door de Nederlandse regering noodzakelijk geacht troepen te gaan legeren in de vorm van vijf divisies, waarvan één paraat, alleen was er niet genoeg legeringsruimte in Nederland. In hoofdstuk twee is aan de hand van parlementaire documenten onderzocht welke personen de doorslag gaven voor de uitvoering van de kazernebouw op de Veluwe. De kazernes, ieder bestemd voor 3000 militairen, moesten gebouwd worden nabij bestaande oefenterreinen. In het derde hoofdstuk is onderzocht wie de kazernebouw uitvoerden. Op 15 juni 1951 kreeg het Centraal Bouwbureau der Genie de opdracht om binnen een jaar kazernes te bouwen voor 24.000 man. In het vierde hoofdstuk wordt aandacht besteed aan de uitvoering. Vanwege het behoud van recreatiegebieden konden alleen op de Veluwe drie kazernes nabij Nunspeet, Ermelo en 't Harde gebouwd worden. Als vervolg hierop werden nog twee kazernes gebouwd, één in Drenthe en één in Noord-Brabant. Het besluitvormingsproces van de kazernebouw verliep door uiteenlopende belemmeringen niet feilloos, zoals botsingen in de politiek, obstakels bij het vinden van bouwterreinen, bouwfraude en kritiek op het gehanteerde personeelsbeleid. De opdracht was niet realiseerbaar en moest worden aangepast. De kazernes zouden onderdak bieden voor 15.000 man en werden een maand later betrokken dan gepland. Op 20 oktober 1953 werden de voltooide vijf kazernes in een bijeenkomst te Nunspeet officieel door de N.V. Midden Nederland aan het ministerie van Oorlog overgedragen.

Inhoudsopgave

Inleiding	1
1. Probleemdefiniëring: Achtergronden van het besluit tot kazernebouw op de Veluwe	7
1.1 Naoorlogs herstel in de politiek	7
1.2 Vijand en bondgenoot	8
1.3 Politieke leiding versus militaire leiding	11
1.4 Opbouw van de Nederlandse territoriale verdediging	14
1.5 Historisch debat	15
2. Besluitvorming: Het besluit tot de planning en de uitvoering van de kazernebouw	18
2.1 Kabinet-Drees II	18
2.2 Ministerie van Oorlog	20
2.3 De nota inzake het defensiebeleid 1951	21
2.4 De besluitvorming in hoofdlijnen	22
2.4.1 Locatiekeuze	25
2.4.2 Opdrachtnemer en de opdracht	26
3. Planning besluit: De ontwerpers en uitvoerders	28
3.1 De organisatorische aspecten van de kazernebouw	28
3.2 De Dienst Gebouwen, Werken en Terreinen	30
3.3 Het ontwerpteam	31
3.4 Het bouwteam	32
3.4.1 De Commissie	35
3.4.2 Verloop bouwteam	37
4. Uitvoering besluit: De kazernebouw	38
4.1 Terreinen	38
4.2 Demontabele, semi-permanente of permanente bouw?	39
4.3 Scheiding bestemmingen	41
4.4 Kritiek op de uitvoering van de kazernebouw	42
4.5 Verloop van het bouwproces	43
4.5.1 Kosten uitvoering	45
4.5.2 Onregelmatigheden en sabotage	46
4.6 De oplevering	46
Conclusie	49
Bibliografie	53

Bijlagen	57
I. Brief Staatssecretaris, Ministerie van Oorlog	57
II. Overzicht deelnemers beleidsproces kazernebouw	58
III. Onderdelen kazernes	60

Inleiding

“...Nu de vijf grote kazernementen te Steenwijkerwold, 't Harde, Nunspeet, Ermelo en Ossendrecht gereed zijn, is het ogenblik gekomen om ons even te bezinnen op wat er is geschied.

Wanneer ik de kazernementen doorloop en ik zie het militaire leven aldaar in zijn volle omvang, net alsof het er altijd is geweest, dan overvalt mij een vreemd gevoel van onwezenlijkheid, zo'n gevoel van: „dat kan toch niet”. Want twee jaar geleden was er nog niets. Het is moeilijk om zelfs achteraf zich te realiseren, dat dit grote en grootste werk inderdaad in twee jaar is gereedgekomen – en het leeuwenaandeel daarvan in nog geen zes maanden! Hoe hebben wij ooit de moed gehad om er aan te beginnen?...”¹

Met bovenstaande woorden blikte kolonel-ingenieur Jan Carel Stumphius (1896-) terug op één van de grootste bouwopdrachten van Nederland na de oorlog. Het betrof het bouwproject van vijf kazernes in de tijd van de wederopbouw (in de periode van 1951 tot 1953). Drie van de kazernes werden gebouwd op de Veluwe: de Generaal Winkelmankazerne nabij Nunspeet, de Generaal Spookkazerne nabij Ermelo en de Luitenant-Kolonel Tonnetkazerne nabij 't Harde en Oldebroek.

De laatste twee werden gevestigd in Drenthe (Johannes Post Kazerne vlakbij Steenwijkerwold en Havelte) en in Noord-Brabant (Legerplaats Ossendrecht, de latere Koningin Wilhelmina Kazerne in Ossendrecht). De opdracht van het ministerie van Oorlog tot het ontwerpen en verwezenlijken van bovenstaande kazernes ging naar het Centraal Bouwbureau der Genie (C.B.B.) en kwam onder leiding van Stumphius.²

Kazernebouw in Nederland begon in de achttiende eeuw. In de twee daaraan voorafgaande eeuwen werden militairen gelegerd in tenten- of barakkenkampen of in leegstaande gebouwen, zoals kerken, en ook werden militairen bij burgers ingekwartierd.

In 1685 had de Franse koning Lodewijk XIV besloten zijn troepen in speciaal gebouwde kazernes te huisvesten. De vestingbouwmeester Sébastien le Prestre de Vauban had een lineaire kazerne ontwikkeld waarbij alle functies in één gebouw waren ondergebracht. Volgens Kruidenier was massalegering het uitgangspunt. Daarom werd een maximale hoeveelheid legeringsruimte gebouwd op een zo'n klein mogelijk oppervlak.³

---

¹ J.C. Stumphius en F.J. Kranenburg, *Midden Nederland N.V. 1951 – 1953* (Den Haag 1953) 1.

² J. Finaly, *Vijf Nederlandse kazernementen (1951-1953); nagenoeg onbekende uitingen van het Nieuwe Bouwen* <https://dbnl.org/tekst/_jaa030199101_01/_jaa030199101_01_0005.php> 16-09-2018.

³ M. Kruidenier, *Militair erfgoed: categoriaal onderzoek wederopbouw 1940-1965* (Zeist 2007) 10.

Kazernes waarbij alle functies in één complex werden ondergebracht leidden tot overbevolkte en ongezonde plekken. Er werden daarom vanaf eind negentiende eeuw nieuwe kazernetypes ontworpen waarin betere legeringsomstandigheden mogelijk waren. Begin twintigste eeuw vond de eerste paviljoenbouw in Nederland plaats. De Nederlandse legerleiding begon het belang in te zien van het onderbrengen van verschillende functies in afzonderlijke paviljoens. De kazernegebouwen kregen een meer functionele inrichting en er was toenemende aandacht voor de gezondheid en het comfort van de militairen. Een voorbeeld van de scheiding van functies zijn afzonderlijke gebouwen voor de eetzaal, kantine, legering, bureaus en de wacht. Meer aandacht voor betere hygiëne en persoonlijke dienstplicht (1898) betekenden definitief het einde van massale gebouwen waarin alle functies verzameld waren. Tot aan de Tweede Wereldoorlog werden volgens een vaste opstelling en in dezelfde bouwstijl kazernes gebouwd. De Boostkazernes, genoemd naar de ontwerper kapitein Boost en gebouwd kort voor de Tweede Wereldoorlog zijn een voorbeeld van standaardkazernes die meestal gevestigd werden in (provincie)steden.

Gedurende de Tweede Wereldoorlog werd in Nederland door de Duitse bezetter op grote schaal gebouwd, met name op de militaire vliegvelden. Dit werd gerealiseerd in een traditionalistische architectuur die aansloot bij de filosofie van de Duitse *Heimatsstil* en moest zoveel mogelijk passen bij de Nederlandse cultuur en het omringende landschap.⁴ Daken van werkplaatsen en kazernes werden als boerendorpjes ‘gecamoufleerd’ zodat de gebouwen minder goed herkenbaar waren vanuit de lucht.

Nederland kwam verwoest en verarmd uit de Tweede Wereldoorlog. Er was een klein en slecht geoefend leger overgebleven. Naast dat het veel schortte aan materieel was er bij de Koninklijke Landmacht een enorm tekort aan oefenterreinen en kazernes. Daarnaast namen begin jaren vijftig de politieke spanningen in Europa toe wat leidde tot het z.g. IJzeren Gordijn en in 1961 de Berlijnse Muur.⁵ De Sovjet-Unie vergrootte haar communistische greep op Oost-Europa. Als gevolg daarvan werd de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie (NAVO) in 1949 opgericht. Lid werden de Verenigde Staten, Canada en enkele Europese landen, waaronder Nederland. De NAVO hield een verrassingsaanval van de Sovjet-Unie voor mogelijk. De defensie-inspanning in Europa kreeg bovendien een hogere prioriteit toen het communistische Noord-Korea het westers georiënteerde Zuid-Korea aanviel. De West-Europese landen en de VS waren bang dat het communisme zich nog verder met geweld zou uitbreiden. In het geval van een aanval van de Sovjet-Unie hadden West-Europese landen weinig tijd hun troepen te mobiliseren.⁶ De VS spraken met de andere lidstaten af de troepenmachten snel uit te breiden. Voor Nederland betekende dit een snelle uitbreiding van ongeveer 24.000 man. Om deze

---

⁴ Kruidenier, *Militair erfgoed*, 10.

⁵ F. Oosterboer, *Kazernebouw in Nederland. Achtergronden en architectuur* (2016) 20.

⁶ J. Hoffenaar en B. Schoenmaker, *Met de blik naar het Oosten: de Koninklijke Landmacht 1945-1990* (Den Haag 1996) 68.

troepensterkte te kunnen opvangen besloot het ministerie van Oorlog tot de bouw van nieuwe kazernes in Nederland. De achtergrond van de kazernebouw komen in deze scriptie uitgebreid aan bod. Om mijn scriptieonderwerp af te bakenen is er voor gekozen een deelaspect van de kazernebouw onder de loep te nemen. Er was namelijk haast met de bouw. Het citaat van Stumphius hierboven illustreert dat de bouwopdracht vrijwel onmogelijk leek. Het is daarom interessant te onderzoeken welk besluitvormingsproces ten grondslag lag aan de totstandkoming van de drie kazernes op de Veluwe tussen 1951-1953. Hoewel er gekeken kan worden naar alle vijf kazernecomplexen, die gebouwd zijn in opdracht van dezelfde opdrachtgever, is het interessanter na te gaan waarom de meeste kazernes op de Veluwe zijn gevestigd. Had het een militair-strategisch doel? Een algemeen, duidelijk overzicht van de besluitvorming omtrent de bouw van de drie kazernes op de Veluwe ontbreekt op dit moment. Zodoende wordt antwoord gegeven op de hoofdvraag: Hoe verliep het besluitvormingsproces dat ten grondslag lag aan de bouw van de drie kazernes op de Veluwe tussen 1951-1953? Subvragen zijn onder andere: “Hoe is uiteindelijk de keuze gemaakt en op welke gronden is gekozen voor drie kazernes op de Veluwe?” Wie waren de belangrijkste actoren in het besluitvormingsproces en door welke argumenten lieten zij zich leiden? Er zijn vrijwel geen secundaire bronnen beschikbaar over de bouwontwikkeling en de locatiekeuzen. In een beperkt aantal publicaties wordt steeds een deelaspect behandeld.

Een voor deze scriptie zeer belangrijk werk is de doctoraalscriptie van J. Finaly, *De bouw van een vijftal Nederlandse kazernementen in de periode 1951 tot 1953*, die zich voornamelijk richt op de bouwstijl en bouwtechnische aspecten van de kazernes. Hoewel haar onderzoek een helder algemeen beeld geeft van de ontwikkeling van de kazernes, met de nadruk op de architectuur, geeft het weinig ruimte aan de historische context zoals politieke en maatschappelijke factoren. Ook de bundel *Militairen op de Veluwe. Een geschiedenis van landschap & bewoners* van Van der Vlis is relevant. In dit boek wordt aandacht geschonken aan het verleden van de Veluwe als locatie voor militaire doeleinden. Van der Vlis richt zich iets meer op maatschappelijke factoren, maar gaf inhoudelijk nauwelijks nieuwe informatie over de kazernebouw tijdens de Koude Oorlog. Daarom zijn historische studies zoals *Met de blik naar het Oosten* van Hoffenaar en Schoenmaker van groot belang. Het werk van deze militair historici geeft een duidelijk beeld van hoe de krijgsmacht zich ontwikkelde en reageerde op politieke druk om te hervormen. Er wordt in hun boek stilgestaan bij hoe de internationale verhoudingen hun uitwerking hadden op de defensiepolitiek en het defensieapparaat. Echter; over de rol van de politiek bij de besluitvorming van de kazernebouw op de Veluwe is nauwelijks literatuur beschikbaar.

Voor de theoretisch onderbouwing wordt de definitie van een besluitvormingsproces van Hardjono en Bakker gehanteerd. Zij zien het besluitvormingsproces als een samenhangende

reeks van stappen, verdeeld over de tijd en over een grote groep mensen.⁷ Besluitvorming is in hun ogen meer een proces dan een gebeurtenis.⁸ Het doel van dit onderzoek is de belangrijkste stappen van het besluitvormingsproces in kaart te brengen. De definitie van Hardjono en Bakker sluit daarom het beste aan bij dit onderzoek.

Dit onderzoek is gedaan in het kader van de masterstudie Militaire geschiedenis van de Universiteit van Amsterdam en richt zich op de periode 1951-1953 waarin de relatie tussen ontwikkelingen, context, achtergronden en de besluitvorming van de bouw van kazernes benoemd en geanalyseerd wordt. Het besluitvormingsproces is in kaart gebracht door middel van een analyse van de vijf basisstappen van een besluitvormingsproces die relevant waren voor dit onderzoek.⁹ De deelvragen zijn gebaseerd op deze vijf basisstappen en zijn belangrijk voor de structuur van dit onderzoek. De hoofdstukindeling is tot stand gekomen op basis van deze stappen:

1. De probleemdefiniëring
2. Het voordragen van verschillende oplossingen
3. De besluitvorming
4. Planning van het besluit
5. Uitvoering van het besluit

Er is gekozen om van de vijf basisstappen voor deze scriptie vier hoofdstukken te maken. De eerste drie stappen worden behandeld in hoofdstuk één en twee. Stap twee en stap drie overlappen elkaar in hoofdstuk twee, daarom is ervoor gekozen de stappen samen te voegen tot één stap, de besluitvorming. De laatste twee stappen, de planning en de uitvoering, worden behandeld in hoofdstukken drie en vier. In deze masterscriptie is getracht om de hoofdvraag te beantwoorden aan de hand van de vier hoofdstukken:

1. **Probleemdefiniëring:** Ontwikkelingen die van invloed waren op de behoefte aan kazernes;
2. **Besluitvorming:** De belangrijkste actoren en hun redenen voor de uitvoering van de kazernebouw;
3. **Planning besluit:** De organisatie van de kazernebouw;
4. **Uitvoering besluit:** De realisatie van het bouwproject.

Dit onderzoek beoogt op basis van bestaande literatuur en op grond van archiefonderzoek de hoofdlijnen van het besluitvormingsproces van de bouw van de drie kazernes weer te geven.

---

⁷ Hardjono. T.W. en R.J.M. Bakker, *Management van Processen* (Zaltbommel 2006).

⁸ E. van Alphen, *Bouwprocesadviesing bij de afweging voor bouworganisatievormen* (Eindhoven 2008) 16.

⁹ J. Remmerswaal, *Handboek Groepsdynamica* (Bloemendaal 2003).

Aan de hand van primaire bronnen, zoals vergaderverslagen, notulen en rapporten van de Staten-Generaal, het ministerie van Oorlog (Defensie) en het bouwteam is getracht de ontwikkelingen in het bouwproces te achterhalen en zoveel mogelijk in de volledige en juiste historische context te plaatsen. In het onderzoek is geconstateerd dat in de bronnen verschillende synoniemen voor van het woord kazernes worden gebruikt, zoals kazernementen, kampementen, legeringsruimten, legeringskampen, kampen en legerplaatsen. In deze scriptie is gekozen de bouwcomplexen aan te duiden als 'kazernes' en 'legeringsruimten'.

Wat eveneens verwarring gaf, was dat enkele bronnen verwijzen naar een specifieke kazerne met een andere plaatsnaam. Zo wordt de kazerne nabij 't Harde in sommige bronnen weergegeven als de kazerne nabij Oldebroek, omdat de kazerne toevallig precies tussen deze twee dorpen werd gevestigd. Hetzelfde geldt voor de kazerne in Drenthe, die in bronnen de legerplaats bij Steenwijkerwold werd genoemd, terwijl hij officieel in Havelte ligt.

In enkele bronnen wordt gesproken over de bouw van zes kazernes. Uit nader onderzoek blijkt dat eind jaren vijftig al de bouw was gestart van een kazerne in de provincie Gelderland, Legerplaats Wittenberg tussen Garderen en Stroe. Hoewel deze kazerne ook bedoeld was om een deel van de dienstplichtigen op te nemen was het echter geen onderdeel van de opdracht van het kazerneproject die het ministerie van Oorlog gaf op 15 juni 1951 aan het Centraal Bureau der Genie en is daarom in deze scriptie verder buiten beschouwing gelaten.

Een zeer bruikbare bron voor dit onderzoek is het rapport van de technische adviescommissie, ook wel 'de Commissie' genoemd, van de Algemene Rekenkamer. De Commissie volgde de kazernebouw op de voet, voerde controles uit en rapporteerde die aan de Algemene Rekenkamer. Het 'Rapport betreffende de bevindingen van de Commissie ten aanzien van het bouwen van een vijftal kazernementen door de N.V. Midden Nederland voor het ministerie van Oorlog' werd gepubliceerd in 1953 nadat de kazernes voltooid en opgeleverd waren. Bij dit rapport waren bijlagen gevoegd van de bouwtekeningen, kopieën van luchtfoto's en getekende overeenkomsten van het bouwteam.

In het eerste hoofdstuk van deze scriptie worden de politieke factoren onder de loep genomen. Welke politieke ontwikkelingen waren de aanleiding voor de bouw van de drie kazernes op de Veluwe? In dit hoofdstuk wordt een analyse gemaakt waaruit de relatie tussen de ontwikkelingen en de veranderende behoefte aan kazernes blijkt. Hoe zijn politieke factoren vertaald in de behoefte aan kazernes? De paragraafindeling in dit hoofdstuk is meer thematisch dan chronologisch en loopt tot de periode 1951.

Vervolgens wordt in het tweede hoofdstuk een antwoord gegeven op de vraag welke personen, instanties, organen en beleidsstukken de doorslag gaven voor de uitvoering van de kazernebouw op de Veluwe. De regering komt in dit hoofdstuk opnieuw aan bod, maar er wordt voornamelijk aandacht besteed aan de parlementaire vergaderstukken uit de periode 1949-1953. Daarnaast geven enkele notulen van de Kamer-vergaderingen opheldering over welke keuzes

werden gemaakt ten behoeve van de kazernebouw en waarom. Enkele voorbeelden, zoals argumenten voor de locatiekeuze, worden in hoofdstuk twee toegelicht.

De volgende stap in het besluitvormingsproces is de vaststelling wie gaat ontwerpen en uitvoeren. In het derde hoofdstuk worden de belangrijkste betrokkenen/deelnemers van de kazernebouw in kaart gebracht. Hiermee worden onder anderen de ontwerpers en de uitvoerders bedoeld. Hierbij is vooral gekeken naar hoe het bouwteam was georganiseerd.

Tot slot wordt in het vierde hoofdstuk de uitvoering van het proces behandeld. Hoe is de uitwerking van de opdracht georganiseerd? In dit laatste hoofdstuk staan het ontwerp en het bouwproces centraal. De periodisering van hoofdstuk drie en vier loopt van 1951 tot en met 1953. Deze scriptie eindigt met een conclusie, waarin de verschillende ontwikkelingen van het besluitvormingsproces op een rij worden gezet en de rode draden in het verhaal samenkomen die hebben geresulteerd in de kazernebouw op de Veluwe.

In deze scriptie worden de kazernes aangeduid met de plaatsnaam waar ze zijn gevestigd. De meeste kazernes werden pas jaren later omgedoopt tot de naam zoals die in de eerste alinea op pagina één zijn weergegeven.

Met dit onderzoek wordt een bijdrage geleverd aan het project van Gustaaf Boissevain, die coördinerend adviseur militair erfgoed is bij het Rijksvastgoed. Boissevain heeft het project opgestart waarin onderzoek wordt gedaan naar de historische ontwikkelingen van de bouw van kazernes in Nederland. Het omvat een lange tijdsperiode en is zowel descriptief als analyserend. Het projectonderzoek is een programma waarin kennis wordt georganiseerd, verzameld, geordend en toegankelijk wordt gemaakt met als doel het komen tot diverse publicaties (artikelen, boekenreeks, websites, etc). Het verheugt mij zeer dat mijn onderzoek onderdeel uit gaat maken van dit interessante project.

1. Probleemdefiniëring: Achtergronden van het besluit tot kazernebouw op de Veluwe

In 1945 keerden de Nederlandse regering en de militaire leiding uit Londense ballingschap terug. Al snel raakte Nederland daarna verwickeld in een dekolonisatieoorlog in het toenmalige Nederlands-Indië.¹⁰ Tegelijkertijd moest de volksvertegenwoordiging weer gaan functioneren en het militaire apparaat worden opgebouwd. Dit hoofdstuk plaatst de bouw van kazernes op de Veluwe in het kader van de zich toen vormende westelijke alliantie. De vraag in dit hoofdstuk is: Hoe hebben historische en politieke ontwikkelingen invloed gehad op de vergroting van het militaire apparaat en de behoefte aan kazernes op de Veluwe na de Tweede Wereldoorlog?

1.1 Naoorlogs herstel in de politiek

Vóór de Tweede Wereldoorlog speelde het dagelijks leven zich af binnen verschillende zuilen, levensbeschouwelijke stromingen die verdeeld waren in een katholieke, een sociaal-democratische, een liberale en een protestantse stroming. Elke zuil had een eigen vakbond, omroep, vereniging, school en een politieke partij. De katholieken waren georganiseerd in de Rooms-Katholieke Staatspartij, de RKSP. De Sociaal-Democratische Arbeiderspartij, de SDAP, was een sociaaldemocratische partij. Protestanten waren veelal lid van de Anti-Revolutionaire Partij (ARP) of de Christelijk Historische Unie (CHU). De liberalen sloten zich aan bij de Vrijheidsbond, na de oorlog omgevormd tot de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie, de VVD. Na de Tweede Wereldoorlog probeerde onder andere de PvdA, opvolger van de SDAP, zoveel mogelijk stemmen te krijgen van de andere zuilen. Om deze ontzuiling te bewerkstelligen moest de geloofsovertuiging niet de doorslag geven voor de politieke keuze. De ontzuiling lukte echter niet, want de mensen bleven bij hun zuil, de vooroorlogse politieke partijen kregen weer de meeste stemmen. De CHU behield het aantal stemmen. De katholieken stemden voor het grootste deel op de Katholieke Volkspartij (KVP), dat de winnaar werd van de verkiezingen. Vergeleken met de vooroorlogse politiek was er geen sprake meer van een christelijke coalitie van KVP, ARP en CHU. In plaats daarvan werd een kabinet gevormd door de KVP en PvdA (kabinet-Beel I).¹¹

Na de Tweede Kamerverkiezingen van 1948 kwam wederom een 'Rooms-rode' coalitie (1948-1951) tot stand. De verkiezingen resulteerden in het kabinet-Drees-Van Schaik, ook wel

---

¹⁰ C. Y. E. Boot, *Het leger onder vuur. De Koninklijke Landmacht en haar critici, 1945-1989* (Leiden 2014) 2.

¹¹ F.J.F.M. Duynstee, J. Bosmans, *Het kabinet-Schermerhorn-Drees 1945-1946 Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945, deel 1* (Assen/Amsterdam 1977) 42.

kabinet-Drees I genoemd. Het was een samenwerkingsverband tussen de katholieke KVP, de sociaal-democratische PvdA, de CHU en de VVD onder leiding van PvdA-voorman Willem Drees. In deze regeerperiode stond Nederland in het teken van de wederopbouw. In het regeerprogramma van 1948 werd onder andere aandacht geschonken aan het verder op orde brengen van de staatsfinanciën en moest de ‘sociale zekerheid gewaarborgd’ worden. Ook werd er gestreefd naar ‘een Unie’ met gelijkwaardige deelstaten in het voormalig Nederlands-Indië, met koningin Wilhelmina als staatshoofd.¹²

Na ruim twee jaar werd het kabinet-Drees-Van Schaik op 15 maart 1951 opgevolgd door het kabinet-Drees I, ook wel het kabinet-Drees II genoemd (1951-1952). De ‘Rooms-rode’ coalitie, met Drees als minister-president, bleef in stand tot 1958.

Het huidige ministerie van Defensie heette van 1941 tot 1959 het ministerie van Oorlog. Het ministerie van Oorlog en het ministerie van Marine, die verantwoordelijk waren voor de lands- en zeeverdediging, opereerden in die periode afzonderlijk, maar er werd voor beide ministeries één minister aangesteld. Het ministerie van Oorlog van het kabinet-Drees II speelde een zeer belangrijke rol als opdrachtgever voor de bouw van de drie kazernes op de Veluwe.

1.2 Vijand en bondgenoot

Na de Tweede Wereldoorlog stelde het lidmaatschap aan bondgenootschappelijke organisaties Nederland voor nieuwe uitdagingen. Schoenmaker en Hoffenaar stellen in hun onderzoek dat het loslaten van de neutraliteitspolitiek plaats maakte voor meer betrokkenheid bij en medeverantwoordelijkheid voor de vrede en veiligheid in de wereld. Zo werd Nederland in 1945 lid van de Verenigde Naties (VN), een organisatie gericht op het waarborgen van de vrede en veiligheid in de wereld.¹³ De grondleggers van de VN hoopten dat een ieder zijn les uit de oorlog had geleerd en dat crises konden worden beheerst en oorlogen voorkomen door overleg, bemiddeling en in laatste instantie gezamenlijk militair optreden binnen het kader van de VN-organisatie, stellen Hoffenaar en Schoenmaker.¹⁴

De Amerikaanse president H.S. Truman lanceerde op 12 maart 1947 de Truman-doctrine, waarin hij onderscheid maakte tussen het vrije Westen en het communistische Oosten. De Verenigde Staten waren bereid de communistische expansie in Europa tegen te houden. Landen die zich bedreigd voelden door de Sovjet-Unie konden op hulp rekenen van de Verenigde

---

¹² P.F. Maas, *Het kabinet-Drees-Van Schaik, Liberalisatie en sociale ordening Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945, deel 3* (Nijmegen 1991) 194, 531 en 19.

¹³ J. Hoffenaar en B. Schoenmaker, *Met de blik naar het Oosten: de Koninklijke Landmacht 1945-1990* (Den Haag 1996) 16.

¹⁴ Ibidem.

Staten.¹⁵ De Truman-doctrine uit 1947 markeert het beginpunt van de Koude Oorlog. G.C. Marshall, de Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken, bood op 5 juni 1947 een financieel hulpplan aan, genaamd het European Recovery Program (ERP). Tussen 1948 en 1952 ontvingen verschillende Europese landen, waaronder Nederland, deze z.g. 'Marshallhulp'. Dankzij de Marshallhulp kreeg de wederopbouw in Nederland na de Tweede Wereldoorlog een enorme impuls.¹⁶

De Sovjet-Unie streefde naar een communistische wereldheerschappij. Dit werd bevestigd toen de Sovjet-Unie een groot deel van Oost-Europa binnen haar invloedssfeer had getrokken. Hoffenaar en Teitler stellen in hun bundel *De Koude Oorlog, Maatschappij en Krijgsmacht* dat de Sovjet-Unie ernaar streefde doelen te bereiken door middel van 'indirecte agressie'. Bijvoorbeeld door op verschillende manieren economische en sociale onrust te zaaien. Op de lange duur was ook directe, militaire agressie onvermijdelijk.¹⁷ Door de imperialistische politiek die de Sovjet-Unie voerde, voelde West-Europa zich door het 'Rode gevaar' bedreigd. De Verenigde Staten voelden zich minder bedreigd, maar dat sloeg om toen de Sovjet-Unie in 1949 atoomproeven deed en haar eerste atoomwapen tot ontploffing bracht. Ook nam de dreiging toe toen het communisme zich uitbreidde naar Azië. Op 1 oktober 1949 werd de communistische Volksrepubliek China opgericht onder leiding van Mao Zedong. Zowel de Verenigde Staten als de Sovjet-Unie deden enorme uitgaven op het gebied van defensie. Beide landen waren begin jaren vijftig bezig met het ontwikkelen van verschillende krachtige wapens, zoals de waterstofbom en intercontinentale raketten. Door de ontwikkelingen van deze wapens nam de dreiging van een wereldwijde kernoorlog snel toe.¹⁸

Op 17 maart 1948 werd het eerste naoorlogse militaire bondgenootschap gesloten. Groot-Brittannië, Frankrijk en de Benelux ondertekenden het Verdrag van Brussel. Het bondgenootschap werd ook aangeduid als de Westerse Unie.¹⁹ Dit verdrag kan beschouwd worden als de directe voorloper van de NAVO. Nederland nam definitief afscheid van de vooroorlogse neutraliteitspolitiek met de ondertekening van het NAVO-verdrag op 4 april 1949. Tijdens de Tweede Wereldoorlog vaststond dat deze vorm van politiek de veiligheid van het land niet meer kon garanderen. Dit kon volgens hem alleen in samenwerking met bondgenoten.²⁰ In artikel vijf van het NAVO-verdrag staat dat een gewapende aanval op één of meerdere van de NAVO-lidstaten gelijk staat aan een aanval op alle lidstaten. De Verenigde Staten namen het voortouw en Washington stelde aanzienlijke financiële en materiele hulp in

---

¹⁵ C. Y. E. Boot, *Het leger onder vuur. De Koninklijke Landmacht en haar critici, 1945-1989* (Leiden 2014) 64.

¹⁶ Boot, *Het leger onder vuur*, 64.

¹⁷ J. Hoffenaar en G. Teitler, *De Koude Oorlog, Maatschappij en Krijgsmacht in de jaren '50* (Den Haag 1992) 55.

¹⁸ L. Freedman, *The Evolution of Nuclear Strategy* (Hampshire 2003) 131-132.

¹⁹ Boot, *Het leger onder vuur*, 64.

²⁰ F. Oosterboer, *Kazernebouw in Nederland*, 20.

het vooruitzicht. Door het communistische Oosten werd het Warschaupact opgericht als reactie op de Duitse herbewapening van 1955.²¹

De Amerikanen steunden Nederland en andere bondgenoten via een bilateraal verdrag (1948-1954), het Mutual Defence Assistance Program (MDAP). Dankzij de MPDAP kon Nederland de militaire verliezen herstellen. C. Megens schrijft in haar onderzoek dat de organisatievorm van de Nederlands krijgsmacht waren aangepast aan Amerikaanse inzichten. Onder het MDAP werd de Koninklijke Landmacht uitgerust met Amerikaans materieel, zoals tanks, artillerie, verbindingsmiddelen, geniemateriaal en munitie.²²

Pas na het uitbreken van de Korea-oorlog, in juni 1950, maakten de bondgenoten ernst met de opbouw van een legerkorps tegen het 'Rode gevaar'. De Koreaanse Oorlog was een militair conflict tussen het communistische Noord-Korea, China en de Sovjet-Unie, en het prowesterse Zuid-Korea ondersteund door de Verenigde Staten. De inval in Korea zou deel uitmaken van een plan van de Sovjet-Unie het communisme gewelddadig te verspreiden en de aandacht van Europa af te leiden. J.W.L. Brouwer schrijft dat er werd gevreesd dat de Sovjet-Unie op het punt stond West-Europa aan te vallen. Door het IJzeren Gordijn was de Sovjet macht maar 200 kilometer van de Nederlandse grens verwijderd. Na het uitbreken van de Korea-oorlog nam de diplomatieke druk van de Verenigde Staten en de West-Europese bondgenoten aanmerkelijk toe. Forse verhogingen van de defensie-uitgaven waren volgens de Amerikanen noodzakelijk om de krijgsmacht versneld op te bouwen.²³

De VS stuurden troepen naar het continent en gingen meer geld in de opbouw van de Europese krijgsmachten steken. Hoffenaar en Schoenmaker schrijven dat de strategie van de 'preëemptieve defensie' in de NAVO-raad van 18 december 1950 werd aanvaard.²⁴ Dit houdt in dat er vrees is voor een snelle aanval van de vijand, maar dat het land zelf niet op oorlog uit is.

Ook de snelheid waarmee in 1950 de Noord-Koreanen Zuid-Korea wisten te veroveren de aanleiding vormde tot een herziening van de NAVO-strategie. Deze preëemptieve strategie, in de literatuur ook wel de 'Voorwaartse Strategie' genoemd, betekende dat de verdediging zo ver mogelijk naar het Oosten moest beginnen. Er werd besloten eisen te stellen aan de NAVO-lidstaten. Met name de uitbreiding van de defensie en de aanleg voor een gemeenschappelijke verdediging met de noodzakelijke operationele infrastructuur. Vervolgens werd er overeenstemming bereikt over de verdeling van de defensielasten. Er werd een gemeenschappelijke fonds opgericht, voornamelijk voor de aanleg van de gemeenschappelijke verdediging, noodzakelijke operationele infrastructuur, zoals vliegvelden, havens en het

---

²¹ F. Oosterboer, *Kazernebouw in Nederland*, 20.

²² C. Megens, *American aid to NATO allies in the 1950s: the Dutch case Groningen* (Groningen 1994). 299.

²³ J.W.L. Brouwer, 'Politiek-militaire verhoudingen aan het begin van de Koude Oorlog: rond het ontslag van generaal H.J. Kruls, januari 1951' in *De Koude Oorlog, Maatschappij en Krijgsmacht in de jaren '50, 72*.

²⁴ Hoffenaar, *Met de blik naar het Oosten*, 60.

pijpleidingstelsel.²⁵ Toen de Koreaanse Oorlog in 1950 uitbrak stond het Nederlandse kabinet onder zware druk van de NAVO de militaire inspanning drastisch op te voeren. In het kader van de afgesproken strategie ging Nederland zijn krijgsmacht uitbreiden.²⁶

1.3 Politieke leiding versus militaire leiding

In het onderzoek van Teitler en Hoffenaar wordt gesteld dat de eerste gecoördineerde plannen ter verdediging van West-Europa ontstonden binnen het bondgenootschap van de Westerse Unie. De Britse veldmaarschalk B.L. Montgomery, voorzitter van het Comité van de Chefs van Staven van de Westerse Unie, verzocht verschillende westerse landen, waaronder Nederland, een legerkorps van verschillende divisies beschikbaar te stellen. Eind 1948 besloten de landen zich op middellange termijn zo ver oostelijk als mogelijk te verdedigen. Op korte termijn zou een verdedigingslinie langs de Rijn worden opgebouwd.²⁷ Overleg over de opbouw van een gemeenschappelijke defensie kwam al in de zomer van 1948 op gang, maar de westerse lidstaten beschikten toen niet over de middelen deze snel te realiseren.²⁸

Teitler en Hoffenaar schrijven dat het startsein van de uitbreiding van de militaire inspanning in Nederland werd gegeven in januari 1949. Toen deelde WU-opperbevelhebber, Montgomery officieel zijn plan voor de Europese defensie op korte termijn. Het kabinet ging in principe akkoord met de bijdrage van drie divisies, op voorwaarde dat de taak in Indonesië, die nog tot eind 1949 zou duren, niet in het gedrang kwam.²⁹ Sinds 1946 werd de Koninklijke Landmacht vrijwel volledig ingezet in Indonesië. Nagenoeg al het materieel en alle manschappen bevonden zich overzee. In Nederland zelf waren nauwelijks parate eenheden gelegerd.

Om aan de voorstellen van Montgomery en aan de NAVO-bijdrage te voldoen had de Generale Staf, de hoogste legerleiding, het zogenaamde 'Legerplan 1950' opgesteld. In dit plan werd voorgesteld parate en geoefende troepen op te richten bestaande uit twee parate divisies, een mobilisabele divisie, een mobilisabele infanteriebrigade en een aantal legerkorpstroepen. Volgens militair historicus J.W.M. Schulten was het Legerplan 1950 het Nederlandse antwoord op de Russische dreiging.³⁰ Het Legerplan 1950 was ook de basis van de wederopbouw van de Koninklijke Landmacht. Het plan had grote overeenkomsten met plannen die in en vlak na de

---

²⁵ F.H. van den Beemt en I.C. Bakker, *300 jaar bouwen voor de landsverdediging* (Den Haag 1988) 184.

²⁶ F. Oosterboer, *Kazernebouw in Nederland*, 21.

²⁷ Hoffenaar, *De Koude Oorlog, Maatschappij en Krijgsmacht in de jaren '50*, 59.

²⁸ Hoffenaar, *Met de blik naar het Oosten*, 26.

²⁹ Hoffenaar, *De Koude Oorlog, Maatschappij en Krijgsmacht in de jaren '50*, 72.

³⁰ J. W. M. Schulten, 'De wederopbouw van de Koninklijke Landmacht na de Tweede Wereldoorlog', *Militaire Spectator* (1979) 453.

Tweede Wereldoorlog waren gemaakt. De ervaringen van de oorlog, waaronder de nederlaag in mei 1940, stonden in het plan centraal. Het streven was om een verbeterde versie van het vooroorlogse leger op te bouwen. Het nieuwe leger moest onder andere jonger, geoefend, bewapend en mobieler zijn.³¹ Het Legerplan kon alleen worden gerealiseerd als de dienstplicht ten minste achttien maanden zou bedragen.

Het Legerplan zorgde voor veel kritiek van het kabinet (kabinet-Drees-Van Schaik). Het kabinet vond het voorstel om de dienstplicht te verlengen onacceptabel. Bovendien vond de ministerraad het onaanvaardbaar zo kort na Indonesië weer grote offers van de bevolking te vragen, schrijft J.W.L. Brouwer.³² Intussen speelden er ook nog problemen bij het verdelen van het geld voor Landmacht, Marine en Luchtmacht.³³ Overigens vond het kabinet dat de begroting van het Legerplan te hoog was en het was niet bereid meer geld beschikbaar te stellen voor de opbouw van de krijgsmacht. Minister van Oorlog W.F. Schokking had 1,1 miljard gulden voorgesteld, maar minister van Financiën, P. Liefstinck, stelde dat circa 850 miljoen het maximum was. Volgens Liefstinck zou meer uitgeven aan de krijgsmacht financieel-economisch onverantwoord zijn.³⁴ Bovendien ging men er niet van uit dat de Sovjet-Unie West-Europa op korte termijn zou aanvallen. Minister-president Drees veranderde niet van standpunt, ook al werd de noodzaak om de bondgenootschappelijke verplichtingen na te komen groter toen Nederland in april 1949 toetrad tot de NAVO. Boot schrijft in haar onderzoek dat de Nederlandse regering vanaf dat moment ook rekening moest houden met het bondgenootschap wat betreft veiligheid en defensiebeleid. De Verenigde Staten hadden een sterke invloed gekregen op West-Europa. Halverwege 1949 stelde Montgomery opnieuw zijn eisen bij. Nederland zou in zes jaar tijd in plaats van drie, vier divisies samen moeten stellen ten behoeve van de bondgenootschappelijke verdediging.³⁵ Echter het kabinet hapte nog niet toe.

Binnen de Nederlandse krijgsmacht werd negatief gereageerd op het terughoudende gedrag van Drees. H.J. Kruls, Chef van de Generale Staf, was voorstander van een snelle vorming van parate divisies terwijl het kabinet wilde een meer geleidelijke aanpak van de opbouw van het leger. Boot schrijft dat Kruls zijn ontslag indiende, omdat volgens hem de beloften aan Montgomery door de houding van de regering niet konden worden nagekomen. Schokking overtuigde Kruls ervan om op zijn verzoek tot ontslag terug te komen.

“Vanaf het moment dat Nederland tot de NAVO was toegetreden ontleende het ministerie van Oorlog het bestaansrecht van de krijgsmacht ook aan haar rol als verdediger van het

---

³¹ Hoffenaar, *Met de blik naar het Oosten*, 68.

³² J.W.L. Brouwer, 'Politiek-militaire verhoudingen aan het begin van de Koude Oorlog: rond het ontslag van generaal H.J. Kruls, januari 1951' in *De Koude Oorlog, Maatschappij en Krijgsmacht in de jaren '50*, 72.

³³ F. Oosterboer, *Kazernebouw in Nederland*, 21.

³⁴ Boot, *Het leger onder vuur*, 64.

³⁵ *Ibidem*, 65.

bondgenootschappelijke grondgebied en van de westerse democratische rechten en vrijheden binnen deze alliantie.”³⁶

Om deze rol te kunnen vervullen hoorde Nederland zijn militaire verplichtingen binnen het NAVO-bondgenootschap na te komen. Volgens het ministerie van Oorlog vormde de Sovjet-Unie een militaire dreiging.

Volgens Boot kwamen pas in 1950 de verschillende visies van de regering en het ministerie van Oorlog samen. Door de onafhankelijkheid van Indonesië en het uitbreken van de Korea-oorlog kon de opbouw van de Nederlands krijgsmacht eindelijk rekenen op steun van de beide partijen.³⁷ Bij de regering groeide het besef dat Nederland zich niet van de rest van de westerse wereld mocht afzonderen door een terughoudende defensiepolitiek.³⁸ Boot stelt dat sinds de Korea-oorlog de Koude Oorlog niet alleen een ideologisch en psychologisch conflict was, maar dat het tegelijk ook een militair geschil was waarin twee machtsblokken tegenover elkaar stonden. Onder invloed van deze oorlog besloten de Verenigde Staten tot een versnelling van hun defensieopbouw en een verhoging van het defensiebudget, aldus Boot.³⁹ Er moest met spoed gewerkt worden aan de opbouw van een leger in Europa. Voor de Nederlandse regering was het nu tijd militaire maatregelen te nemen. De verdediging moest in nauwe samenwerking met de bondgenoten plaatsvinden. Door de toenemende spanningen met het communistische Oosten werd in de nieuwe regeringsverklaring van 1951 de duur van de dienstplicht verlengd naar achttien maanden en stelde Drees voor de komende vier jaar zelfs zes miljard gulden ter beschikking voor de krijgsmacht.⁴⁰

D. D. Eisenhower was kort tevoren benoemd tot Supreme Allied Commander Europe (SACEUR) en bracht in januari 1951 een bezoek aan Nederland. Hij oefende kritiek uit op het tempo en het doel van de Nederlandse defensie opbouw. Eisenhower concludeerde dat het zeer teleurstellend was dat Nederland zich meer concentreerde op de opbouw van het eigen leger dan op de bondgenootschappelijke verplichtingen.⁴¹ Eisenhower was van mening dat de afwachtende houding van West-Europa, waaronder die van Nederland, drastisch moest veranderen. Zijn teleurstelling over de Nederlandse terughoudendheid kwam in de publiciteit, wat leidde tot een storm van kritiek op het kabinet. De ministerraad was ervan overtuigd dat de slechte indruk die Eisenhower had gekregen grotendeels afkomstig was van de Generale Staf. Deze overtuiging leidde tot het ontslag van H.J. Kruls. De regering maakte zich zorgen over de

---

³⁶ Boot, *Het leger onder vuur*, 64.

³⁷ Ibidem, 73.

³⁸ J.W.L. Brouwer, 'Politiek-militaire verhoudingen aan het begin van de Koude Oorlog: rond het ontslag van generaal H.J. Kruls, januari 1951' in *De Koude Oorlog, Maatschappij en Krijgsmacht in de jaren '50*, 80.

³⁹ Boot, *Het leger onder vuur*, 75-76.

⁴⁰ Staten-Generaal Digitaal, Handelingen der Tweede Kamer, 1950-1951, 44ste Vergadering, 17 maart 1951, 'Aflleggen van een Regeringsverklaring door de heer Minister President', 1238.

⁴¹ Boot, *Het leger onder vuur*, 76.

reputatie van Nederland in de NAVO door de Amerikaanse kritiek. Met als gevolg dat in het nieuwe regeerakkoord van kabinet Drees-II van 1951 meer aandacht besteed moest worden aan het defensiebeleid en het nemen van militaire maatregelen.⁴² Er werd een groter budget aan de krijgsmacht geschonken en kon de militaire bijdrage aan de NAVO verhoogd en zo de internationale reputatie van Nederland verbeteren.⁴³

1.4 Opbouw van de Nederlandse territoriale verdediging

Zoals weergegeven in paragraaf 1.2 schakelde het Nederlandse leger in 1950 over op het Amerikaanse organisatiemodel. Voor de opbouw van de nieuwe divisies zouden de Nederlandse militairen Amerikaanse wapens en materialen gebruiken. De Verenigde Staten zagen voor zichzelf slechts een beperkte rol weggelegd bij de verdediging van West-Europa. Hoffenaar en Schoenmaker schrijven dat de westerse bondgenoten besloten op middellange termijn zo ver mogelijk naar het oosten te verdedigen tegen het communisme. De Amerikaanse regering stond erop dat Europese landen de defensieplannen beter op elkaar af zou stemmen. De strategische positie van Nederland was voor de NAVO belangrijk. Na sterk aandringen van de Nederlandse regering en de legerleiding werd niet alleen de Rijn, maar ook de IJssel een deel van de belangrijkste internationale militaire verdedigingslijn om een aanval van de Sovjet-Unie tegen te kunnen houden.⁴⁴ De belangrijkste taak van het Nederlandse legerkorps was de verdediging van de IJssel. De verdediging van het IJsselgebied was gebaseerd op onderwaterzetting van het land. In het geheim werden hiervoor vanaf 1949 voorbereidingen getroffen. De IJsellinie werd tussen 1951 en 1954 gebouwd. In dezelfde periode breidde de Nederlandse defensie zich uit om aan de NAVO-verplichtingen te kunnen voldoen. Eind 1950 had Nederland aan de NAVO nieuwe toezeggingen gedaan, waaronder het beschikken over vijf landmachtdivisies in 1954. Elk met een sterkte van 18.000 man. Eén parate divisie moest tegenaanvallen uitvoeren om vijandelijke doorbraken tegen te gaan of te beperken en concentreerde zich op de Veluwe, dat grenst aan de IJsellinie. Dit was echter niet voldoende zo schrijven Teitler en Hoffenaar. De sterke uitbreiding van de divisies bracht een grote behoefte aan nieuwe kazernes met zich mee. Door de Amerikaanse militaire hulp ontstond binnen de defensiebegroting ruimte om de plannen voor de versnelde opbouw van de Koninklijke Landmacht uit te voeren. Waaronder het opvangen van de stijgende personeelslasten.⁴⁵

---

⁴² J.W.L. Brouwer, 'Politiek-militaire verhoudingen aan het begin van de Koude Oorlog: rond het ontslag van generaal H.J. Kruls, januari 1951' in *De Koude Oorlog, Maatschappij en Krijgsmacht in de jaren '50*, 80-81.

⁴³ Boot, *Het leger onder vuur*, 93.

⁴⁴ Hoffenaar, *Met de blik naar het Oosten*, 67.

⁴⁵ Hoffenaar, *De Koude Oorlog, Maatschappij en Krijgsmacht in de jaren '50*, 57.

De machtsverhoudingen in de wereld en de Nederlandse politiek begin jaren vijftig waren de belangrijkste factoren die invloed hadden op de eerste stap in het besluitvormingsproces van de kazernebouw op de Veluwe in 1951.

1.5 Historisch debat

In het begin van de jaren vijftig ontstond er een aanzienlijke behoefte aan meer kazernes. Nederland was immers binnen de NAVO verplichtingen aangegaan, die een uitbreiding van de troepensterkte noodzakelijk maakten. In de geschiedschrijving worden er twee factoren genoemd die aanleiding gaven tot de uitbreiding van de Nederlandse krijgsmacht begin jaren vijftig. De eerste factor is het herstel van Nederland na de Tweede Wereldoorlog. De tweede factor is de NAVO-verplichting. Voor het historisch debat lijkt het mij van belang aandacht te schenken aan de invloed van specifieke ontwikkelingen, zoals de Koreaanse Oorlog. Het zou een duidelijker beeld kunnen schetsen van de reden van de uitbreiding van de Koninklijke Landmacht tijdens de wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog. De uitkomst van het debat is een essentiële aanvulling voor het antwoord op mijn onderzoeksvraag.

De afspraken die Nederland moest nakomen ten opzichte van de NAVO-partners wordt vaak als bepalende factor genoemd in de literatuur. Deze factor leidde tot bijzondere maatregelen die genomen moesten worden om een snelle uitbreiding van de troepensterkte te kunnen opvangen. De NAVO wilde zich kunnen verdedigen tegen een aanval uit het Oosten. Bestaande kazernes, schiet- en oefenterreinen lagen veelal langs de oostgrens of waren te klein om het groeiende leger van dienstplichtigen onderdak te bieden. Om de Nederlandse troepensterkte van 24.000 man te kunnen opvangen en deze voor te bereiden op een mogelijke aanval van de Sovjet Unie werd door het ministerie van Oorlog besloten tot de kazernebouw op de Veluwe.

Hoffenaar en Teitler stellen dat er ook historici zijn die beweren dat een andere factor een rol van betekenis had. Er wordt gerefereerd aan het artikel van Schulten *De wederopbouw van de Koninklijke landmacht na de Tweede Wereldoorlog* uit 1979 en het artikel van J.J.A. Wijn, *Marinestaf, scheepsbouw en vlootplannen*. Deze historici wijzen erop dat de richting van de wederopbouw van de Koninklijke Landmacht en de Koninklijke Marine geheel werd bepaald door de ervaringen in de Tweede Wereldoorlog en weinig verband hield met de dreiging van de Sovjet-Unie. Zij gingen uit van een vergelijkbaar oorlogsverloop en eerder begane fouten moesten worden voorkomen. Schulten redeneert dat de dreiging van de Sovjet-Unie juist keurig op tijd kwam om de al bestaande plannen voor de uitbreiding van de Koninklijke Landmacht te

realiseren.⁴⁶ Ook in een vrij recent artikel over de Koningin Wilhelminakazerne bij Ossendrecht in Noord-Brabant, schrijft ritmeester A. van Beveren dat de lessen die getrokken zijn van mei 1940 de reden waren dat er in Nederland een beter getraind en een groter paraat leger kwam.⁴⁷ Het debacle dat zich voordeed had voorkomen kunnen worden indien een sterk leger beschikbaar was geweest.⁴⁸

Hoffenaar en Teitler ondersteunen beide beweringen en zijn van mening dat de inhoud van militaire strategieën en operatieplannen en de vorm van krijgsmachten niet alleen samenhangen met de dreiging die werd waargenomen. “De richting waarin de opbouw van het leger verliep, gegeven deze factoren, werd ook bepaald door verwachtingen en plannen voor de toekomst, en zeker niet het minst belangrijk, door historische ervaringen.”⁴⁹

Vanwege de communistische machtsuitbreiding zowel in Europa als in de rest van de wereld en de kernwapenontwikkeling vormde de Sovjet-Unie een bedreiging voor het Westen. “Met dit vijandbeeld voor ogen ging het Westen zich op alle fronten verdedigen.” Er werd beseft dat een land geen sterke defensie alleen kon opbouwen. Daarom werd op alle fronten samengewerkt. De Nederlandse regering ging uiteindelijk, door de druk van de NAVO, akkoord met een versnelde opbouw van de militaire defensie. Niet alleen de Koninklijke Landmacht, maar ook de andere krijgsmachtdelen kregen toen de ruimte ieder hun eigen plannen te verwezenlijken.⁵⁰

Door de Koreaanse Oorlog maakten de NAVO haast met de defensie opbouw en speelde deze oorlog een belangrijke rol in het besluit tot de bouw van de drie kazernes op de Veluwe. Het ministerie van Oorlog gaf op 15 juni 1951 opdracht de kazernes binnen zes maanden te bouwen, ondanks de winterperiode. Het doel was zo snel mogelijk een parate divisie te legeren zoals Montgomery had voorgesteld in zijn plan voor de verdediging van het Westen. In verband met de chronologische volgorde van deze gebeurtenissen wordt de Koreaanse Oorlog als belangrijkste impuls gezien die behoefte aan nieuwe kazernes aanzienlijk versterkte.

De twee verschillende zienswijzen ten aanzien van de aanleiding van de uitbreiding van de Nederlandse krijgsmacht, namelijk de NAVO verplichtingen ‘versus’ de ervaringen in de Tweede Wereldoorlog, worden beide in dit hoofdstuk ondersteund. Er waren namelijk kostbare lessen getrokken uit de Tweede Wereldoorlog. Het kleine en slecht geoefende leger moest hoe dan ook na de oorlog hersteld worden, daarnaast was er haast met de bouw. Vanwege dreiging vanuit het Oostblok heeft de NAVO extra druk uitgeoefend een groot paraat leger te vormen en de bouwopdracht voor legeringsruimte, kazernes, binnen een kortere periode dan gebruikelijk te

---

⁴⁶ Hoffenaar, *De Koude Oorlog, Maatschappij en Krijgsmacht in de jaren '50*, 63.

⁴⁷ Defensiekrant, *Achter de Wacht* <https://magazines.defensie.nl/defensiekrant/2018/25/07_kazernenamen_25> 03-04-2019.

⁴⁸ J.P.B. Jonker en A.E. Kersten, *Vijftig jaar na de inval: geschiedschrijving en de Tweede Wereldoorlog*, (Amsterdam 1990).

⁴⁹ Hoffenaar, *De Koude Oorlog, Maatschappij en Krijgsmacht in de jaren '50*, 63.

⁵⁰ *Ibidem*, 60.

realiseren. Het defensiebeleid begin jaren vijftig was een antwoord op vermeende dreigingen, ervaringen uit het verleden en compromissen tussen verschillende deelbelangen.

2. Besluitvorming: Het besluit tot de planning en de uitvoering van de kazernebouw

In dit hoofdstuk wordt het besluitvormingsproces in kaart gebracht dat heeft geleid tot de planning en de bouw van de drie kazernes op de Veluwe. Door de sterke uitbreiding van het leger ontstond een grote behoefte aan nieuwe kazernes. In Nederland ontbrak het aan huisvesting en materieel om een grote troepenmacht te legeren en te oefenen.⁵¹ De erkenning van de noodzaak meer kazernes te verwezenlijken door de Nederlandse regering vormde het begin van de tweede stap in het besluitvormingsproces. Het bedenken van een oplossing, de daadwerkelijke besluitvorming, was de tweede stap.

Om te voldoen aan de NAVO-eisen begon de Nederlandse krijgsmacht in rap tempo met de verdediging van het Nederlands en bondgenootschappelijk grondgebied. De uitbreiding van de krijgsmacht zorgde voor een aanpassing in het defensiebeleid, waaronder in het budget voor defensie (de defensiebegroting). In dit hoofdstuk worden de stappen uiteengezet die leidden tot de bouw van de drie kazernes. Welke personen, instanties, organen en beleidsstukken gaven de doorslag voor de uitvoering van de kazernebouw op de Veluwe?

2.1 Kabinet-Drees II

Het kabinet-Drees II, (15 maart 1951 - 2 september 1952) was één van de belangrijkste actoren achter de opdracht tot de bouw van de drie kazernes op de Veluwe van 15 juni 1951. Het 'Rode gevaar', de Korea-oorlog, de constante dreiging van een atoomoorlog, een ongetraind leger, de druk vanuit de NAVO, het grote aantal dienstplichtigen dat gehuisvest moest worden en uiteindelijk een tekort aan kazernes zorgden ervoor dat kabinet-Drees II maatregelen ging treffen. Namens het nieuwe kabinet presenteerde minister-president Drees op 17 maart 1951 de regeringsverklaring, met daarin het defensiebeleid als belangrijk onderdeel.⁵² Zo ging er extra geld naar defensie en werd door Drees een aantal maatregelen aangekondigd om een grotere bijdrage te kunnen leveren aan de NAVO.⁵³ Tijdens de vergadering in de Tweede Kamer van 17 maart 1951 deelde Drees het volgende mee:

---

⁵¹ J.W.L. Brouwer, 'Wie dan leeft, wie dan zorgt? De defensiecommissie en het nieuwe defensiebeleid, 1951-1952.' in *Politiek(e) opstellen* 13, (Nijmegen 1993) 53.

⁵² J.W.L. Brouwer en C.M. Megens, 'Het debat in de ministerraad over de Nederlandse militaire bijdrage aan de NAVO, 1949-1951' in *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* (1992) 1.

⁵³ P.F. Maas, *Het kabinet-Drees-Van Schaik, Liberalisatie en sociale ordening Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945, deel 3* (Nijmegen 1991) 330.

“De strijd op Korea heeft de mogelijkheid van conflicten ook elders in de wereld doen toenemen. De door het Atlantisch Pact verbonden landen hebben zich genoodzaakt gezien een snelle versterking der defensie ter hand te nemen ter beveiliging van het tot nog toe slechts door zwakke krachten beschermde West-Europa[...]⁵⁴

Dit gaf de eerste aanzet tot het besluitvormingsproces, dat uiteindelijk leidde tot de bouw van de kazernes op de Veluwe. Drees voegde hier het volgende aan toe:

[...]”Dit in de wereldgeschiedenis tot dusver ongekende feit kan er ontzaglijk veel toe bijdragen, dat agressie tegen West-Europa, welke zou kunnen leiden tot een nieuwe wereldoorlog, die aan de menselijke beschaving een vrijwel dodelijke slag zou toebrengen, uitblijft. Deze bijstand kan echter slechts dan in volle omvang verzekerd worden geacht, als in de eerste plaats de Westeuropese landen zelf een zo groot mogelijke bijdrage leveren. Niet alleen op het gebied van de zuivere defensie, maar ook op het vitale terrein van de militaire productie zal Nederland zich inspannen, ten einde zowel voor eigen behoeften als voor de behoeften van de Noordatlantische partners bijdragen te kunnen leveren.”⁵⁵

In de bovenstaande citaten wordt duidelijk dat de defensie van Nederland, als onderdeel van West-Europa, volgens het kabinet opgebouwd en versterkt moest worden. Drees erkende de noodzaak meer kazernes te bouwen in Nederland voor de defensieopbouw.

In de regeringsverklaring noemde Drees de volgende maatregelen die Nederland al had genomen: er was eind 1950 met de NAVO afgesproken dat er in Nederland vijf landmachtdivisies zouden worden gevormd. Deze moesten medio 1954 gereed zijn. Om zo spoedig mogelijk een divisie paraat te hebben liet minister van Oorlog Staf in april 1951 weten dat de dienstplicht in plaats van achttien maanden op 20 maanden werd gebracht. Dit besluit werd opgenomen in de Defensienota van 5 mei 1951. Drees gaf vervolgens, tijdens diezelfde vergadering, aan dat Nederland meer stappen moest ondernemen om op hetzelfde niveau te komen als de andere NAVO leden. Hij stelde dat dit zowel in belang was van de veiligheid als de economie van Nederland.

---

⁵⁴ Staten-Generaal Digitaal, Handelingen der Tweede Kamer, 1950-1951, 44ste Vergadering, 17 maart 1951, ‘Aflleggen van een Regeringsverklaring door de heer Minister President’, 1238.

⁵⁵ Ibidem.

2.2 Ministerie van Oorlog

Na de Tweede Wereldoorlog bestond de legerleiding uit drie topfunctionarissen. De Chef Generale Staf (CGS), kreeg de hoogste operationele bevelsbevoegdheid in de Koninklijke Landmacht. Luitenant-generaal Kruls was de CGS na de Tweede Wereldoorlog. De kwartiermeester-generaal (KMG) werd verantwoordelijk voor de aanschaf, het beheer en de distributie van het materieel. De adjudant-generaal (AG) kreeg de leiding over de personeelszorg. De minister van Oorlog, de staatssecretaris en de secretaris-generaal kregen een persoonlijke staf in de vorm van een Militair Kabinet.⁵⁶

Een ander, geheel nieuw orgaan was de Legerraad. Die de minister van Oorlog advies diende te geven over de hoofdlijnen van het beleid. Ook had de raad de taak de werkzaamheden van de hogere legerleiding te coördineren. De Legerraad werd binnen de organisatie van het ministerie van Oorlog het hoogste beslissings- en overlegorgaan van de Koninklijke Landmacht. In de Legerraad hadden naast de minister, de secretaris-generaal, de inspecteur-generaal, de CGS, de chef van het Militair Kabinet, de KMG, en de AG zitting. Waardoor communicatieproblemen tussen de politieke en militaire leiding dienden te worden voorkomen.⁵⁷

Eind 1950 werd er in het kader van de overschakeling op de Amerikaanse legerstructuur (zie 1.2) een organisatiewijziging ingevoerd bij het ministerie van Oorlog. Om tot een centralisatie van zowel het personeels- als het materieelbeleid binnen het departement te komen.⁵⁸ Sindsdien bestond het ministerie uit de Generale Staf, de Directie Militair Materieel (vervang de kwartiermeester-generaal), de Directie Personeel (opvolger van de adjudant-generaal), de Directie Administratieve Diensten, de Dienst Gebouwen, Werken en Terreinen (DGW&T) en de Luchtmachtstaf. De DGW&T, die verantwoordelijk was voor het bouwen van kazernes en het aanleggen van oefenterreinen, keek meer naar de ontwerp- en bouwtechnische aspecten en naar het beheer van kazernes. Onder invloed van de NAVO veranderden de bouwwerkzaamheden van de krijgsmacht drastisch. In hoofdstuk 3 wordt ingegaan op de rol van de DGW&T bij de kazernebouw.

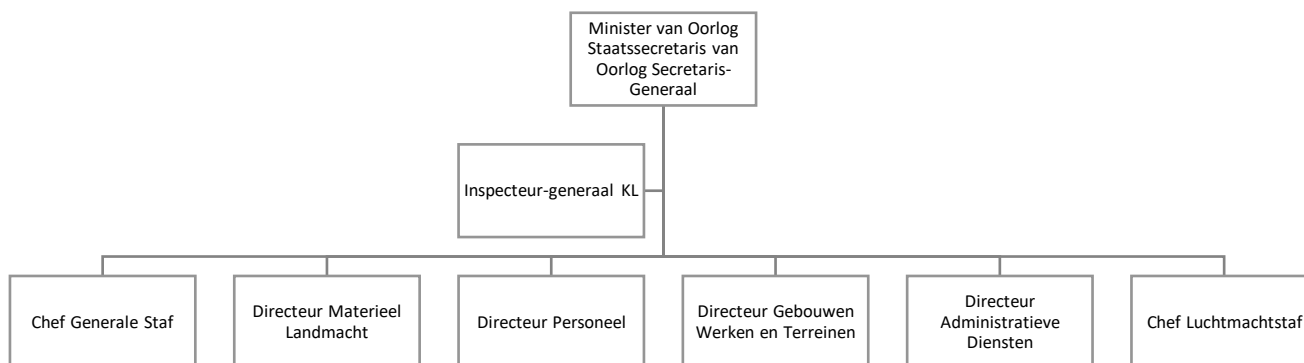
---

⁵⁶ Hoffenaar, *Met de blik naar het Oosten*, 44.

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ J.A.M.M. Janssen, *De legerraad 1945-1982* (Den Haag 1982) 23.

Figuur 2.1 Topstructuur Ministerie van Oorlog 1951.⁵⁹

Ten tijde van kabinet-Drees II en de defensie-inspanning in 1951 was de eerdergenoemde Ir. C. Staf minister van Oorlog en van Marine. Deze functie bekleedde hij van 15 maart 1951 tot 19 mei 1959. Hij verdedigde in het kabinet en in het parlement de opbouwprogramma's van de Nederlandse krijgsmacht. Een paar keer botste hij met Drees over de hoogte van de defensie-uitgaven. Staf reorganiseerde de Nederlandse krijgsmacht, vanwege de verplichtingen aan de NAVO. Om die reden was Staf een belangrijke actor in het besluitvormingsproces van de kazernebouw. Staf wist het kabinet te overtuigen en de defensiebegroting aanzienlijk te verhogen. Daarnaast onderhield hij goede banden met de Amerikaanse legerleiding. Onder zijn leiding werd het grootste militaire programma in de Nederlandse geschiedenis uitgevoerd en voltooid.⁶⁰

2.3 De nota inzake het defensiebeleid 1951

Op 7 mei 1951 werden in de tweede Defensienota de grote lijnen van het defensiebeleid aan de Tweede Kamer voorgelegd. In deel 4 van *Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945* wordt vermeld dat voor het tijdvak 1 januari 1951 tot eind december 1954 zes miljard gulden was uitgetrokken voor het defensieprogramma. Van dat budget moesten onder andere de vijf landmachtdivisies worden betaald, ook zou de verlenging van de dienstplicht naar 20 maanden extra kosten met zich mee zou brengen.⁶¹ Het defensieplafond bood voldoende ruimte om de opbouwplannen van de landmacht te realiseren. Het budget werd volgens een vaste

⁵⁹ Hoffenaar, *Met de blik naar het Oosten*, 83.

⁶⁰ J.J.M. Ramakers, *Het kabinet-Drees II 1951-1952. In de schaduw van de Koreacrisis. Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945, deel 4*, (Nijmegen, 1997) 601-602.

⁶¹ Boot, *Het leger onder vuur*, 76.

verdeelsleutel over de marine, de landmacht en de luchtmacht verdeeld. De Koninklijke Landmacht kreeg het grootste deel van het budget toegewezen. Het totaalbedrag werd als volgt verdeeld: 1295 miljoen gulden voor de Marine, 1080 miljoen voor de Luchtmacht, 3545 miljoen gulden voor de Landmacht en 80 miljoen gulden voor de civiele verdediging. In de nota werd ook de samenstelling geschetst die de Nederlandse krijgsmacht diende te hebben eind 1954. Naast de vijf landmachtdivisies kwam er een aantal territoriale divisies bij, waaronder een luchtdoelartillerie, de Luchtwacht Dienst. Al deze plannen, waaronder de verlenging van de dienstplicht, werden uitgewerkt in het Legerplan 1952. Met deze maatregelen kon efficiënter gebruik worden gemaakt van het materieel dat schaars was, het instructiepersoneel en de oefenruimte, zo schrijft Ramakers.⁶²

De realisatie van het opbouwplan van de krijgsmacht vereiste grote investeringen. Daarom werd het defensiebudget voor de jaren 1951-1954 tot 1500 miljoen gulden per jaar verhoogd. Het was de eerste keer dat er een meerjarig defensieplafond werd vastgesteld. Aan deze procedure zou uiteindelijk tot 1974 worden vastgehouden. De defensie-uitgaven waren tot en met 1959 de grootste post op de Rijksbegroting. Hoffenaar en Schoemaker stellen dat de druk van de bondgenoten de belangrijkste reden was dat de Nederlandse regering daarmee akkoord ging.⁶³

Eén van de belangrijke onderdelen van de opbouwplannen van het militaire apparaat was de kazernebouw, onder meer op de Veluwe. Zonder voldoende legeringsruimten konden de divisies überhaupt niet op tijd gelegerd worden. In de notawijziging in de Rijksbegroting voor het dienstjaar 1951 wordt een kostenoverzicht voor defensie getoond waarin de huisvesting van het leger is opgenomen.⁶⁴ In dit voorlopige overzicht werden de uitgaven getoond voor de nieuwe kazernes op de Veluwe. In de bijlage artikel 76 staat onder *Nieuwe gebouwen, kampen barakken en werken en terreinen* dat 33.500.000 gulden wordt uitgetrokken en dat dit bedrag wordt verhoogd met 12.613.000 gulden. De minister van Oorlog Staf ondertekende deze wijziging op 8 mei 1951.⁶⁵

2.4 De besluitvorming in hoofdlijnen

In een voorlopig verslag van de Rijksbegroting voor het dienstjaar 1951 staat dat de Noord-Atlantische raad besloten heeft zo vroeg mogelijk een geïntegreerd leger te vormen voor de

---

⁶² Ramakers, *Het kabinet-Drees II 1951-1952*, 614.

⁶³ Hoffenaar, *Met de blik naar het Oosten*, 48-83.

⁶⁴ Staten-Generaal Digitaal, Handelingen der Staten-Generaal, Tweede Kamer, 1950-1951, Rijksbegroting voor het dienstjaar 1951, 1900 'Nota inzake het defensiebeleid' 10.

⁶⁵ Staten-Generaal Digitaal, Handelingen der Staten-Generaal, Tweede Kamer, 1950-1951, Bijlage A, Rijksbegroting voor het dienstjaar 1951, 1900 'Nota van wijziging' 13.

verdediging van West-Europa, in het kader van de Atlantische-Europese verdediging. De Noord-Atlantische raad is het bestuursorgaan van de NAVO.

Negen maanden vóórdat opdracht werd gegeven tot de bouw van de kazernes op de Veluwe, werd op 14 september 1950 in de Tweede Kamer besproken wanneer de eerste drie divisies ter beschikking zouden moeten staan: vóór het einde van 1951. Er werd gestreefd naar een parate en volledig getrainde troepenmacht. Deze plannen waren nog niet concreet. Op dat moment had Nederland geen geoefende divisies paraat om een eerste aanval af te kunnen slaan. Kamerlid J. J. Vorrink (PvdA) sprak over de noodzaak van een passende en snelle bijdrage van Nederland aan de NAVO, namelijk de versterking van de strijdkrachten voor zowel land als de luchtverdediging.⁶⁶ Meer divisies betekende meer legerings- en oefenruimte. Zo stelde staatssecretaris van Oorlog J.P. Fockema Andreae in de vergadering van 15 september 1950 de volgende vragen betreffende de legeringsruimte: “Waar moeten deze legeringsruimten worden gerealiseerd? In Nederland? Buiten Nederland misschien?” Een van de onderwerpen die aan de orde werden gesteld waren oefenterreinen. Er was kritiek in de pers en elders over het in beslag nemen van recreatieruimte in Nederland. Men moest zuinig zijn met elke vierkante meter grond. Anderzijds werd ook gesproken over de wens de oefeningen zo doeltreffend mogelijk te laten verrichten door de dienstplichtigen. De Kamerleden vroeg zich af of de oplossing in Nederland zelf kon worden gevonden.⁶⁷

Verschillende Kamerleden spraken intussen de hoop uit dat de definitieve defensieplannen niet lang meer op zich zouden laten wachten. In oktober 1950 waren de plannen concreet en maakte de Chef Generale Staf bekend dat de regering besloten had binnen één jaar de drie divisies mobilisabel te maken. Twee divisies zou worden samengesteld uit oudere lichten die in Indonesië hadden gediend en één divisie uit de lichten 1949 en 1950. Dit alles was een versnelde opbouw der divisies, zo werd gemeld.

Eind oktober 1950 werd in de Kamer wederom gedebatteerd over de huisvesting van de divisies. Enkele Kamerleden hadden twijfels bij het omvormen van recreatiegebieden tot oefenterreinen. Er werden voorstellen gedaan voor terreinen in Zuidlaren, Midlaren, Donderen en Appelbergen. Er werd beargumenteerd dat cultuurgrond in Nederland schaars was, maar dat er ook behoorlijke oefenterreinen moesten zijn. Veel terreinen waren niet beschikbaar. Er gingen stemmen op in de Kamer dat eerst het leger mobilisabel moest worden gemaakt en pas daarna tot kazernebouw moest worden besloten. Waarom werd, zo vroegen zij zich af, kamp Westerbork afgekeurd? Deze vraag bleef tijdens de vergadering onbeantwoord. Door verschillende leden werd de uitgifte van een premielening, een soort obligaties die in die

---

⁶⁶ Staten-Generaal Digitaal, Handelingen Tweede Kamer, 1949-1950, 85ste vergadering, 14 september 1950, 2452.

⁶⁷ Staten-Generaal Digitaal, Handelingen Tweede Kamer, 1949-1950, 86ste vergadering, 15 september 1950, 2493.

periode gangbaar waren, voor defensiedoeleinden bepleit. Andere leden zagen het nut van dergelijke bestemmingsleningen niet in.⁶⁸

Drees gaf tijdens de vergadering van 17 maart 1951 aan dat er op dat moment besprekingen waren over het legeren van de extra divisies in Duitsland, omdat daar grotere oefenterreinen waren. Drees noemde Nederland te klein en te dichtbevolkt, waardoor het lastig was het aantal gewenste parate divisies te legeren met de bestaande kazernes in Nederland.⁶⁹ Minister van Oorlog Staf gaf eveneens aan dat de verlenging van de dienstplicht de legering problematischer maakte vanwege een tekort aan ruimte. Ook een gebrek aan materieelvoorziening in Nederland vormde een probleem. Voor verschillende Kamerleden was het niet duidelijk hoeveel oorlogsmaterieel geleverd en toegezegd was door de Verenigde Staten en Canada. De divisies moesten volgens Staf voldoende en op de juiste wijze worden uitgerust, anders was dat immoreel en onverantwoordelijk. De nieuwe kazernes waren bedoeld om duizenden dienstplichtigen efficiënt te legeren. Een mogelijkheid was om, net als vroeger, divisies te legeren en te oefenen in West-Duitsland.

In de Tweede Kamer werd op 29 mei 1951 vooralsnog gesproken over de legeringsruimte in Nederland. Kamerlid J.J. Fens (KVP) een oud-officier was van mening dat er niet genoeg legeringsruimte in Nederland was. “De verhoging der kapitaalsuitgaven vindt haar oorzaak in de uitbreiding der legersterkte, waardoor uitbreiding van legeringsruimte nodig is, alsmede in een gedeeltelijke voorziening in het ernstige te kort aan magazijn- en garageruimte”, zo bepleitte hij.⁷⁰ Kamerlid J.A.H.J.S. Bruins Slot (ARP) legde de volgende vragen voor in de Kamer: “Waarom gaat Nederland over tot uitbreiding van legeringsruimte en wat krijgt Nederland ervoor terug? Wat gaat er in concreto gebeuren?” Bruins Slot argumenteerde dat het om de veiligheid ging van de Nederlandse bevolking. Het IJzeren Gordijn veroorzaakte een politiek probleem dat niet werd opgelost.

“In onze Westerse wereld geldt alom de kreet: „Hannibal ante portas”, en dan vliegt heel het volk van de Westerse wereld, ook dat van Nederland, te hoop en het heeft er alles voor over, ja alles, om de bedreigde vrijheid, basis en essentie der Westerse wereld, te redden. Vandaar dus die offers en vandaar dat vele geld”, aldus Bruins Slot.

Naast de eis van NAVO, onder meer vanwege de dreiging van het ‘Rode gevaar’, geeft Bruins Slot hier een andere belangrijke reden om divisies goed uit te rusten: de verdediging van de vrijheid, een essentiële waarde van Nederland. Fens noemde in deze vergadering de eisen van

---

⁶⁸ Staten-Generaal Digitaal, Kamerstuk Tweede Kamer, 1950-1951, kamerstuknummer 1900 VIII A ondernummer 9 ‘Voorlopig verslag: Rijksbegroting voor het dienstjaar 1951 vastgesteld 30 oktober 1950’ 3.

⁶⁹ Staten-Generaal Digitaal, Handelingen der Tweede Kamer, 1950-1951, 44ste Vergadering, 17 maart 1951, ‘Aflleggen van een Regeringsverklaring door de heer Minister President’ 1238.

⁷⁰ Staten-Generaal Digitaal, Kamerstuk Tweede Kamer, 1949-1950, kamerstuknummer 1400 ondernummer 1400 ‘Rijksbegroting voor het dienstjaar 1950. Nota betreffende de toestand van ‘s Rijks financiën’ 13.

de NAVO om vijf divisies te mobiliseren in Nederland en te beschikken over één parate divisie eind juli 1952. Fens gaf aan niet te weten of de huidige legeringsruimte en materieelpositie de uitvoering hiervan toestonden. Ook waren er organisatorische problemen binnen defensie.⁷¹

Er werd uiteindelijk besloten de kazernes te vestigen bij bestaande oefenterreinen in Nederland. “Dit zullen tijdelijke kampementen zijn, ongeveer van de constructie als in het kamp Wittenberg bij Stroe aanwezig zijn... en verwacht mag worden, dat er in Februari voldoende legeringsruimte aanwezig zal zijn”, aldus minister van Oorlog Staf.⁷² Al eind 1950 was gestart met de bouw van legerplaats De Wittenberg in Garderen in de provincie Gelderland. Al snel werden deze kazerne en één bij Oirschot (Noord-Brabant) uit 1946 geschikt gemaakt voor permanente legering. Er was toen onvoldoende ruimte voor het legeren van parate divisies. Bovenstaand citaat geeft aan dat minister Staf de knoop had doorgehakt en opdracht gaf tot het laten bouwen van vier grote, gelijksoortige kazernecomplexen, waarvan drie op de Veluwe (in de gemeenten Nunspeet, Ermelo en ‘t Harde) en één in Drenthe, bij Steenwijkerwold/Havelte.

2.4.1 Locatiekeuze

Uit de parlementaire vergaderstukken blijkt dat het vinden van de juiste locatie voor de bouwterreinen één van de grootste problemen was. Volgens Finaly moest er rekening worden gehouden met onder meer militaire factoren. Zo mochten er geen oefenterreinen van de Koninklijke Landmacht verloren gaan en moesten de kazernes zo dicht mogelijk bij bestaande oefenterreinen zijn gelegen, het liefst dicht bij een spoorwegstation. Ook moest er rekening worden gehouden planologische factoren. De bouwterreinen zouden 25 à 30 hectare per stuk innemen en mochten zo min mogelijk cultuurgrond en recreatiegebieden aantasten. Het was ook van groot belang dat de bouwterreinen aansloten op het wegennet. Ten slotte waren er ook bouwtechnische factoren. Finaly schrijft: “Om de bouw in de vereiste korte tijd te realiseren werden zeer hoge eisen gesteld aan de terreinen zoals de mogelijkheid om drinkwater te verkrijgen en afvalwater te lozen.”⁷³

Vanwege de dreiging vanuit het Oosten en de druk van de NAVO, zou het grootste deel van het parate leger gelegerd worden op de Veluwe. Omdat de IJssellinie (zie 1.4) een belangrijke verdedigingslijn was, die tegen de Veluwe aan lag, was het noodzakelijk dat een groot deel van de nieuwe divisies daar terecht zou komen. “Dit alles vereiste grote inspanningen op het gebied van infrastructuur.” Oosterboer schrijft dat niet alleen kazernes, maar ook munitiedepots, mobilisatiecomplexen en werkplaatsen moesten worden uitgebreid of nieuw

---

⁷¹ Staten-Generaal Digitaal, Handelingen Tweede Kamer, 1950-1951, 68ste vergadering, 29 mei 1951, 1854.

⁷² Staten-Generaal Digitaal, Handelingen Eerste Kamer, 1950-1951, 43ste vergadering, 2 augustus 1951, ‘Verslag uitgebracht door de Commissie voor de Verzoekschriften’ 213.

⁷³ J. Finaly, *De bouw van een vijftal Nederlandse kazernementen in de periode 1951 tot 1953* (Amsterdam 1990) 16.

worden gebouwd.⁷⁴ Kazernes laten bouwen op de Veluwe was ook een logisch besluit, omdat daar meerdere militaire oefenterreinen lagen. Halverwege de negentiende eeuw werd de Veluwe ontdekt als locatie voor militaire doeleinden. Het was geschikt als opslagplaats en oefenterrein vanwege de lange heidevelden.⁷⁵ Drie kazernes, die de basis vormen van dit onderzoek, zouden op de heide en zandgronden rond de grote Veluwse oefenterreinen worden gestationeerd.⁷⁶ De zandgronden op de Veluwe waren niet geschikt voor landbouw en waren daarom relatief goedkoop. Ook is het bouwen op zandgrond goedkoper vanwege het niet hoeven heien.

Bij het zoeken naar terreinen schoten de Rijksdienst van het Nationale Plan en de Provinciale Planologische Diensten te hulp; zij moesten de diverse belangen tegen elkaar afwegen. “Dit was erg moeilijk, omdat aan de bouwterreinen zeer hoge eisen werden gesteld. Al met al moesten vaak recreatieve belangen geofferd worden om aan militaire verlangens tegemoet te komen”, zo schrijft Finaly.⁷⁷

2.4.2 Opdrachtnemer en de opdracht

Toen in de Kamer werd gepleit voor nieuwe legeringsruimte in Nederland was het vanzelfsprekend dat de Dienst Gebouwen, Werken en Terreinen de kazernebouw op zich nam, omdat deze afdeling van het ministerie van Oorlog verantwoordelijk was voor de bouwactiviteiten van de Nederlandse krijgsmacht. De afspraak die Nederland met de NAVO had gemaakt, namelijk het legeren van een parate en mobilisabele krijgsmacht, was de aanleiding voor de bouw van de vier kazernes. Het betrof een groot bouwproject dat in een razend tempo moest worden verwezenlijkt. Grote en uitzonderlijke projecten werden normaal door het Centraal Bouwbureau der Genie voorbereid, dat onderdeel was van de DGW&T. Op 15 juni 1951 kreeg het Hoofd van het Centraal Bouwbureau der Genie, Stumphius, de opdracht van het ministerie van Oorlog tot het bouwen van de kazernes. Aanvankelijk zouden deze kazernes 24.000 man moeten huisvesten. Met het Hoofdkwartier van de Generale Staf werd van tevoren afgesproken dat er gebouwd zou worden voor legeringseenheden voor circa 400 man. Per 400 man moest ten minste 190 m² magazijnruimte in elke legeringseenheid aanwezig zijn. Per 400 man moest ook gerekend worden op 20 officieren, 45 onderofficieren en 30 man administratief personeel. Door het Centraal Bouwbureau (C.B.B.) werd nader besloten tot het bouwen van kazernes voor ongeveer 3000 man. Eén kazerne voor 3000 man kon nog net onder het bevel vallen van één commandant. Ook hoefde een kazerne zo een niet al te groot oppervlak te beslaan. Het C.B.B. had al uitgewerkte plannen voor een keukengebouw en een kantinegebouw

---

⁷⁴ F. Oosterboer, *Kazernebouw in Nederland*, 22.

⁷⁵ I. van der Vlis, *Militairen op de Veluwe. Een geschiedenis van landschap & bewoners* (Amsterdam 2012) 17.

⁷⁶ J. Vredenburg, ‘Bouwen voor de krijgsmacht’ in *Militairen op de Veluwe* (Amsterdam 2012) 112.

⁷⁷ Finaly, *Nederlandse kazernementen 1951 tot 1953*, 25.

voor circa 3000 man. Deze waren eind 1950 ontworpen voor de kazerne in Garderen. Deze opdracht moest binnen een jaar verwezenlijkt worden.⁷⁸ Binnen zes maanden, vóór 1 februari, moest de helft van de 24.000 dienstplichtigen worden ondergebracht. Half jaar later moest vóór de winter van 1952 het onderkomen van de andere helft gereed zijn. Zelfs met deskundig en ervaren personeel zou de bouw van een dergelijk project minstens vier jaar duren.⁷⁹ Om dit omvangrijke kazernebouwproject te laten slagen, moesten bijzondere maatregelen genomen worden die zouden afwijken van de normale gang van zaken. Dit komt in het volgende hoofdstuk aan de orde.

---

⁷⁸ Den Haag, Nationaal Archief (NA), Algemene Rekenkamer; 2784 Rapport betreffende de bevindingen van de Commissie ten aanzien van het bouwen van een vijftal kazernementen door de N.V. Midden Nederland voor het Ministerie van Oorlog, 6-7.

⁷⁹ J. C. Stumphius en F.J. Kranenburg, *Midden Nederland N.V. 1951 – 1953*. (Den Haag 1953) 2.

3. Planning besluit: De ontwerpers en uitvoerders

De derde stap in de besluitvorming is het proces waarin wordt vastgesteld wie het kazerneproject gaat ontwerpen en uitvoeren. Op 15 juni 1951 kreeg het Hoofd van het Centraal Bouwbureau der Genie, kolonel ir. J.C. Stumphius de opdracht van het ministerie van Oorlog tot het bouwen van kazernes voor 24.000 man. Het project voor de eerste zes maanden bestond uit de bouw van vier kazernes voor de huisvesting van 12.000 man. Deze taak was volgens Stumphius onmogelijk. In verband met de uitvoering op korte termijn kon het alleen opgedragen worden aan een aannemerscombinatie. De volgende morgen stelde M. van Hoogevest, een bekende genie-aannemer, een combinatie voor waar Stumphius mee akkoord ging. De deelnemers, van wat spoedig de Midden Nederland N.V. zou worden, werden bij elkaar geroepen. 's Middags om 17:00 vond de eerste bijeenkomst plaats.⁸⁰

3.1 De organisatorische aspecten van de kazernebouw

Er moesten oplossingen worden gevonden voor het onderbrengen van grote aantallen dienstplichtigen en dat betekende ook dat ruimte moest worden gemaakt voor hoeveelheden materieel, zoals tanks, geschut en vrachtwagens enzovoort.⁸¹ Het was Stumphius als projectleider opgedragen deze werkzaamheden tot stand te brengen en de organisatie ervan te verzorgen. Het ontwerpen van de werk- en detailtekeningen van de bouw liet hij over aan het Bureau Ontwerpen van het Centraal Bouwbureau der Genie. Vanwege de grote omvang en de snelheid waarmee het project tot stand gebracht moest worden, was het noodzakelijk bijzondere maatregelen te treffen met betrekking tot de organisatie en uitvoering. De bouwuitvoering begon in augustus 1951, na de bouwvakvakantie, omdat er enige tijd nodig was voor de organisatie van voorbereiding en uitvoering. In verband met de ongebruikelijke korte termijn voor de bouw van de kazernes was voor Stumphius de uitvoering in regie de enige mogelijkheid. Er was in dit geval geen tijd voor een vrije aanbesteding.

Stumphius ging ervan uit dat van geen enkel aannemersbedrijf kon worden verwacht dat het werk binnen de vastgestelde tijd kon uitvoeren. Verdeling van het werk over verschillende aannemers zou de zware taak een stuk verlichten. Aan de leden van een dergelijke combinatie moesten hoge eisen worden gesteld. Ze moesten goed geschoold en organisatorisch capabel zijn en in staat zijn samen te werken met andere aannemers in een combinatie. Met het oog hierop werd de combinatie Midden Nederland N.V. opgericht, bestaande uit zeven bedrijven

---

⁸⁰ Stumphius, *Midden Nederland N.V. 1951-1953*, 2.

⁸¹ Van der Vlis, *Militairen op de Veluwe*, 112.

waaronder aannemersbedrijven en ingenieursbureaus.⁸² De zeven aannemers werden gezamenlijk de combinanten genoemd.⁸³ Aan deze bedrijven werd gevraagd of zij in staat waren tezamen het werk in de daarvoor vastgestelde, zeer korte tijd uit te voeren. Na onderling overleg met Stumphius, hebben de bedrijven zich in staat verklaard, zo vermeldde het rapport van de Commissie. De uitvoering van het werk zou gebeuren op basis van een regie-contract, dat ondertekend werd op 23 augustus 1951. Het uitwerken van het ontwerp en de realisatie konden dan vrijwel gelijktijdig plaatsvinden. Daarbij werden ook 80 onderaannemers en 1100 leveranciers ingezet. De uitvoering zou gebeuren naar de volgende beginselen:

- a) Uitvoering door een aannemerscombinatie, om onmiddellijk over de gezamenlijke organisatie van deze bedrijven te kunnen beschikken en zo ruim mogelijk gebruik te maken van het personeel en materiaal van de combinanten;
- b) Voorfinanciering door de Staat om kredietproblemen te voorkomen en rente en bankkosten te sparen.⁸⁴

Toen Midden Nederland N.V. was opgericht moest er ook een overeenkomst met de Staat worden gesloten. Volgens Stumphius was deze overeenkomst moeilijk tot stand te brengen omdat de taakverdeling van de uitvoerder en partners anders was dan gebruikelijk. In verband met de korte tijd werden taken, zoals het maken van tekeningen en bestekken, doorgeschoven naar de zeven grote aannemers. Na veel overleg is op 23 augustus 1951 de overeenkomst door de minister van Oorlog en de combinanten getekend.

Kamerlid W.J. Andriessen van de KVP schreef op 30 augustus 1951 een brief naar het ministerie van Oorlog over het gunnen van defensieprojecten aan een beperkte combinatie van aannemers. Staatssecretaris F.J. Kranenburg beantwoordde deze brief namens het ministerie van Oorlog op 11 september 1951, waarin hij de gekozen handelwijze toelichtte omtrent de organisatie van de kazernebouw.⁸⁵ “De hierdoor ontstane tijdnood maakt het niet mogelijk de normale procedure aan te houden voor het maken van een behoorlijk bestek en het houden van een openbare aanbesteding”. Zie bijlage I voor de volledige brief.

J. Finaly schrijft dat de N.V. beschikte over een hoofdkantoor en een tekenkamer. De N.V. werd bestuurd door een Raad van Bestuur, waarin elk van de zeven aannemers vertegenwoordigd was. De combinanten stelden een gedeelte van hun materieel en van hun

---

⁸² F.H. van den Beemt en I.C. Bakker, *300 jaar bouwen voor de landsverdediging* (Den Haag 1988) 186.

⁸³ De combinatie Midden Nederland N.V. bestond uit T. van Hoogevest N.V. te Amersfoort, N.V. Aannemersbedrijf v/h Boele en Van Eesteren te 's-Gravenhage, Dura's Aannemingsmaatschappij. N.V. te Rotterdam, N.V. Internationale Bouw Compagnie v/h Fa. H. van Heesewijk te Best, N.V. Ingenieurs-Bureau voor Bouwnijverheid te Oegstgeest, N.V. Internationale Gewapendbeton Bouw te Breda en de N.V. Aannemings- en Wegenbouwbedrijf P.C. Zanen uit Heemstede.

⁸⁴ Stumphius, *Midden Nederland N.V. 1951-1953*, 2.

⁸⁵ Den Haag, Nationaal Archief (NA), Ministerie van Oorlog/Defensie; 6659 Stukken betreffende de voorbereiding van de bouw kazernes in de gemeenten Ermelo, Nunspeet, Oldebroek, Steenwijk en Ossendrecht en notulen van gecombineerde bouwvergaderingen van de Directie der Genie en raad van bestuur Midden Nederland, 1951-1955, 2.13.151.

hoger technisch en administratief personeel beschikbaar. Het inkopen van materialen werd voornamelijk gedaan door het hoofdkantoor van de N.V..

Onder toezicht van het Bureau Ontwerpen van het C.B.B., werkte de tekenkamer ontwerptekeningen uit, maakte de detail- en werktekeningen, stelde wekelijks technische rapporten op en deed bestellingen voor de materialen. De ontwerptekeningen werden gemaakt door het Bureau Ontwerpen van het C.B.B., waarbij de vijf architecten (H. Bakker, O. Kok, J. Schmidt, F. Spruijt en B. Voorendt) onder leiding van het Hoofd Bureau Ontwerpen, J. Hogendoorn, afzonderlijk werkten aan één type gebouw. Finally stelt dat er weliswaar sprake zal zijn geweest van intern overleg, maar voor einde (uitvoerige) 'creatieve sessies' ontbrak simpelweg de tijd.⁸⁶

3.2 De Dienst Gebouwen, Werken en Terreinen

Het Centraal Bouwbureau der Genie (C.B.B.) was onderdeel van de Dienst Gebouwen, Werken en Terreinen. De Dienst Gebouwen, Werken en Terreinen was de opdrachtnemer van de kazernebouw en wordt tegenwoordig omschreven als de vastgoedbeheerder van het ministerie van Defensie. De DGW&T voerde onder andere werkzaamheden uit met betrekking tot de bouw van verschillende militaire bouwwerken zoals, bunkers, munitiemagazijnen, en uiteraard kazernes en ook voerde de dienst het gebouw- en terreinbeheer uit. De DGW&T was ten tijde van de opdracht o.a. belast met nieuw-, aan- en verbouw en het beheer en onderhoud van gebouwen. Maar ook van verdedigingswerken, wegen, schiet- en oefenterreinen, bruggen, vliegvelden, meubilering en de inrichting voor zover in gebruik bij de Koninklijke Landmacht en de Koninklijke Luchtmacht. De dienst was als volgt georganiseerd:

1. Een Centrale Directie Gebouwen, Werken en Terreinen
2. Een Bureau Voorbereiding Vernieling Kunstwerken
3. Een Technisch Bureau voor het ontwerpen van speciale zaken (zoals nieuwe verdedigingswerken in de ruimste zin).
4. Drie regionale Genie-Commandementen, elk met een aantal Eerstaanwezendschappen onder een Eerstaanwezend Ingenieur, die in zijn regio belast was met de bouw en het onderhoud van Gebouwen, Werken en Terreinen.
5. Een Bureau Aanleg, Beheer en Onderhoud Vliegvelden (BABOV)
6. Een Centraal Bouwbureau (C.B.B.) der Genie, voor bijzondere en grote bouwwerken. Het C.B.B. bestond uit:

---

⁸⁶ Finally, *Nederlandse kazernementen 1951 tot 1953*, 62.

A. Hoofd C.B.B. der Genie, belast met de algehele leiding, administratie, personeel, enz.

B. Bureau Ontwerpen, belast met ontwerpen, tekenen, berekeningen, bestekken en begrotingen.

C. Bureau Uitvoering, belast met de uitvoering, uiteraard in nauw overleg met het Bureau Ontwerpen.

Vanwege de aanzienlijke behoefte aan kazernes en de snelheid waarmee de kazernes gebouwd moesten worden viel de opdracht voor de bouw van vier kazernes onder 'bijzondere en grote bouwwerken'. Het is dus niet verwonderlijk dat het onder punt zes genoemde Centraal Bouwbureau der Genie de opdrachtnemer werd.⁸⁷

3.3 Het ontwerpteam

Het ontwerpproces kwam onder leiding van luitenant-kolonel J. H. Hogendoorn hoofd van het Bureau Ontwerpen. Op zijn verzoek werd een aantal jonge bouwkundig ingenieurs uit Delft ingeschakeld. Dit waren H. G. Bakker, J.C. Schmidt, K.G.F. Spruijt en O. Kok. Voor de versterking kwamen deze architecten in dienst bij Bureau Ontwerpen. Het bureau bestond tot die tijd uit drie, vrij traditioneel ingestelde architecten. Finally schrijft dat de vier nieuwe architecten aanvankelijk niet zo enthousiast waren. “Ze werden immers plotseling opgeroepen als buitengewoon dienstplichtige soldaten. Maar ze zagen al snel in dat de grote opdrachten die het C.B.B. der Genie vanaf 1951 kreeg hun ongekende mogelijkheden bood om kostbare praktijkervaring op te doen.” Tegelijkertijd werd door Hogendoorn de nog niet afgestudeerde civiel ingenieur A.D. Eeckhout aangenomen.⁸⁸ De door Hogendoorn aangetrokken Delftse bouwkundig ingenieurs studeerden allen af in 1949 of 1950 en hadden een nieuwe kijk op architectuur en stedenbouw. Het was een groep modern ingestelde architecten die zich aangetrokken voelde tot de denkbeelden van de architectuurstroming het Nieuwe Bouwen (1920) en van Congrès Internationaux d'Architecture Moderne (C.I.A.M.).⁸⁹ De architecten van het Nieuwe Bouwen waren progressief. Ze waren voorstanders van de technologische ontwikkelingen. Deze bestonden uit het ontwerpen van gebouwen met een functionele stedenbouwkundige benadering, waarbij er duidelijke functiescheidingen zijn per gebouw, zoals wonen, werken, bevelvoering en recreatie.⁹⁰ Nieuwe Bouwers maakten gebruik van moderne bouwmaterialen (staal, glas en beton). Volgens de Nieuwe Bouwen moesten schoonheid en

---

⁸⁷ Finally, *Nederlandse kazernementen 1951 tot 1953*, 13.

⁸⁸ Ibidem, 34.

⁸⁹ Ibidem.

⁹⁰ Ibidem, 33.

nuttigheid niet meer gescheiden worden. Nieuwe eigentijdse schoonheid kon ook ontstaan door de samensmelting van moderne materialen.

Finaly stelt dat kazernebouw vóór 1951 werd gerealiseerd volgens een traditioneel proces; het ontwerp werd in principe door één architect gemaakt, waarna het soms wel nog door iemand anders werd gecontroleerd, zoals bij de Boostkazernes uit eind jaren dertig. Voor het ontwerpen van de kazernes was volgens de architecten van het Nieuwe Bouwen de beste organisatievorm het ‘architectenteam’, waarin architecten gezamenlijk werkten aan één ontwerp. Het gaat volgens Finaly daarbij niet meer om de individuele creativiteit van een enkele architect, maar om de creatie van het collectief, gebaseerd op ‘wetenschappelijk onderzoek en technologische ontwikkeling’.⁹¹

Een andere ontwikkeling is het bouwteam, dat gericht is op de uitvoering. De gekozen organisatievorm van een bouwteam is een breuk met de traditie wat betreft de uitvoering. Voor het eerst werd namelijk ook de uitvoerder betrokken bij het ontwerpproces. Door te bouwen met een bouwteam werd het mogelijk het ontwerp en de uitvoering goed op elkaar af te stemmen en kon de ontwerp- en realisatietijd van de bouw worden beperkt. Op deze wijze werden verschillende vakgebieden en kennis met elkaar gecombineerd ten behoeve van een zo goed mogelijk eindresultaat.⁹²

3.4 Het bouwteam

Finaly schrijft dat een bouwteam gedefinieerd kan worden als een tijdelijke organisatie, waarin opdrachtgevende, ontwerpende en uitvoerende instanties samenwerken, met een gemeenschappelijk doel een bouwproject tot stand te brengen. “Deze samenwerking komt tot stand aan het begin van de ontwerpfase en in ieder geval voor de aanbesteding en bestaat als organisatie in principe slechts voor de duur van één bepaald bouwproces.” Het voornaamste doel van een bouwteam is het bouwproces beheersen en de aandacht richten in het belang van het totale project. Een goede samenwerking en een goede structuur waren essentieel voor de bouw van de kazernes. Als echter de mentaliteit voor een goede samenwerking ontbreekt dan helpt een goede structuur niet veel, zo stelt Finaly.⁹³ Om de kazernebouw te laten slagen moesten volgens Stumphius bijzondere maatregelen genomen worden, die geheel zouden afwijken van de normale gang van zaken.

---

⁹¹ Finaly, *Nederlandse kazernementen 1951 tot 1953*, 66.

⁹² Ibidem.

⁹³ Ibidem, 63.

“Daarbij werd aan de aannemers medegedeeld, dat zij zeer veel werk zouden moeten verrichten, dat feitelijk tot de taak van een directie behoort (maken van detail- en werktekeningen en van constructieberekeningen) en dat er aan hen een zeer grote mate van vertrouwen zou moeten worden gegeven en er een bijzondere nauwe samenwerking noodzakelijk zou zijn.”⁹⁴

Het was nieuw de uitvoerende bedrijven te betrekken in de ontwerpfase van een bouwproject. Het was gebruikelijk deze bedrijven pas in het bouwproces toe te laten op het moment dat de voorbereiding voldoende was gevorderd om een prijsaanbieding van het uitvoerende bedrijf te krijgen. “Alleen de prijs, waarvoor het project zou kunnen worden uitgevoerd, was dan nog interessant. Het gaat uiteindelijk om het totale kostenbeeld, zowel de stichtings- als de exploitatiekosten.” Deze kosten konden niet alleen worden bepaald door de kosten van bouwvoorbereiding, terreinaankoop, uitvoering, de kosten van onderhoud en exploitatie enzovoort, maar vooral ook door de wijze van constructie, de keuze van materialen, de methode van uitvoering en dergelijke. In het geval van de kazernebouw vormde ook de deskundigheid van de aannemer een meerwaarde. Zo hebben belangrijke adviezen van de aannemer geleid tot een aanzienlijke kostenbesparing. Het succes van bouwteams komt vooral tot uiting in een verbeterde continuïteit en een verhoging van de productie.⁹⁵ Finaly is van mening dat de organisatievorm bij de bouw van de kazernes begin jaren vijftig met recht het eerste succesvolle voorbeeld van een bouwteam genoemd kan worden. Bij het bouwteam als organisatievorm is de taakverdeling tussen de deelnemende partijen en de wijze van uitvoering anders dan normaal. In dit geval krijgen de aannemers veel grotere verantwoordelijkheden. De door de Midden Nederland N.V. samengestelde tekenkamer maakte vrijwel alle detail- en werktekeningen (circa 1000 per kazerne), terwijl dit traditioneel gezien tot de taken van de directie (hier het Bureau Ontwerpen van het C.B.B.) behoorde. Daarnaast gaven de aannemers aan het Bureau Ontwerpen opties omtrent de bouwwijze en de toepassing van bepaalde materialen. Ook over het al of niet op korte termijn verkrijgbaar zijn in voldoende grote hoeveelheden. Daarop stemde het Bureau Ontwerpen van het C.B.B. vervolgens de ontwerpen af. Dit betekende dat de C.B.B. een stap terug moest nemen ten gunste van externe partijen. Ook was er sprake van een intensere interactie tussen aannemer en architect. Het als normaal beschouwde éénrichtingsverkeer, waarbij de architect ontwerpt en de aannemer het plan van de architect moet uitvoeren, was hierbij doorbroken. De architecten luisterden ook naar de alternatieven en ideeën van de aannemer en verwerkten deze ook daadwerkelijk in hun ontwerpen. In het bouwteam werd de interactie tussen de aannemer en architect gestandaardiseerd en op grote

---

⁹⁴ Stumphius, *Midden Nederland N.V. 1951-1953*, 4.

⁹⁵ Finaly, *Nederlandse kazernementen 1951 tot 1953*, 63.

schaal toegepast. Naast de adviezen van de aannemers werden verschillende adviesbureaus ingeschakeld.⁹⁶

Het project werd uitgevoerd onder leiding van het Bureau Uitvoering Werken van het C.B.B. door de N.V. en 80 onderaannemers. Alle deelnemers aan het project voor de kazernebouw waren onderverdeeld in drie groepen: Raad van Bestuur, de directie en het ministerie van Oorlog. De Raad van Bestuur, zoals eerder genoemd, bestond uit een voorzitter, een vicevoorzitter-secretaris, een directeur, een accountant en uit juridische adviseurs. Het bestuur had, inclusief de zeven aannemers, in totaal achttien leden. De directie van de kazernebouw bestond uit zes afdelingen: namelijk uit de Directie Gebouwen, Werken en Terreinen, het Hoofd Centraal Bouwbureau der Genie, Ontwerpen, Constructies, Uitvoering en als laatste onderdeel Administratieve controle. Daarnaast was de opdrachtgever, het ministerie van Oorlog, ook nauw betrokken bij de kazernebouw. Binnen dit onderdeel waren zes afdelingen opgericht, met in totaal elf deelnemers die onderdeel uitmaakten van het project. Eén van die afdelingen was de Controlecommissie Rekenkamer.⁹⁷ Voor het complete overzicht van de deelnemers van het beleidsproces van de kazernebouw zie bijlage II.

Voor de kazernebouw was overleg noodzakelijk in het bouwteam. Er was wekelijks een overleg op bestuurlijk niveau. Hierin kwamen de voornaamste organisatorische zaken aan de orde, zoals financiering, arbeidskrachten, materiaalvoorziening, in te zetten materieel, voortgang van het werk, overleg met bonden, juridische problemen en wat verder aan knelpunten naar voren werd gebracht. Hierbij waren betrokken:

- Voorzitter: Hoofd Centraal Bouwbureau
- Vicevoorzitter: Voorzitter Raad van Bestuur N.V. Midden Nederland
- Deelnemers: leden van de Raad van Bestuur N.V. Midden Nederland; Directeur N.V. Midden Nederland; Hoofd Bureau Ontwerpen; Hoofd Bureau Uitvoering Werken; Hoofd Bureau Accountancy; Ministerie van Oorlog.
- Ad hoc: Hoofd Bureau Efficiency Ministerie van Oorlog; Hoofd Bureau Juridische Zaken Ministerie van Oorlog

Daarnaast waren er ook wekelijkse bouwvergaderingen voor het eigenlijke bouwmanagement en de afstemming tussen ontwerp en uitvoering. Hierbij waren betrokken:

- Voorzitter: Hoofd Bureau Ontwerpen
- Deelnemers: de architecten van het Bureau Ontwerpen; Hoofd Constructie Afdeling; Hoofd Bureau Uitvoering Werken; de officieren-ingenieur belast met de uitvoering; Directeur N.V. Midden Nederland; Chef Tekenkamer N.V. Midden Nederland; Chef Afdeling Inkoop N.V. Midden Nederland.

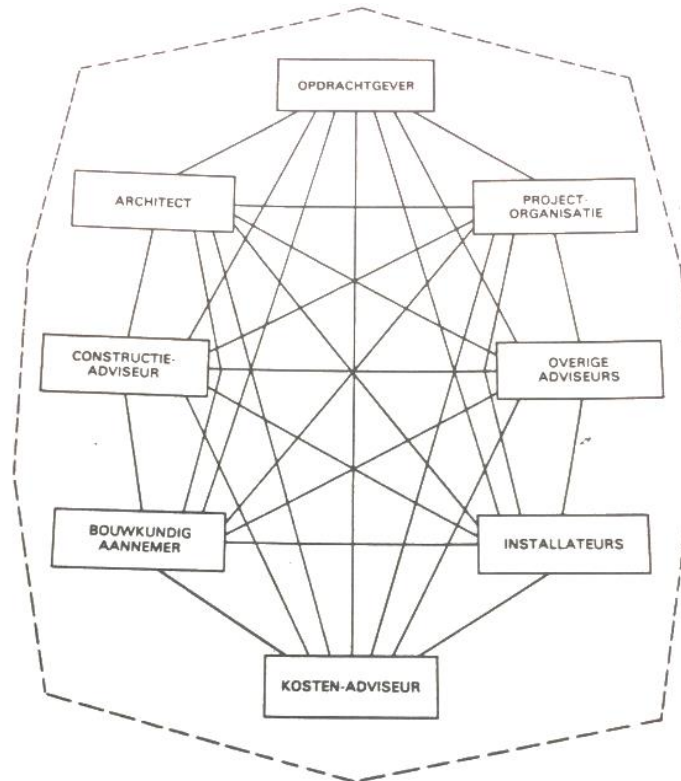
---

⁹⁶ Finaly, *Nederlandse kazernementen 1951 tot 1953*, 63.

⁹⁷ Stumphius, *Midden Nederland N.V. 1951-1953*, 8.

- Ad hoc: de hoofden van de afdelingen Elektriciteit en Werktuigbouw.

Tenslotte was er regelmatig intern overleg bij het Bureau Ontwerpen, bij het Bureau Uitvoering en onderling.⁹⁸

Afb. schematische weergave van de organisatievorm bij een bouwteam. Onderling overleg tussen alle partijen is nodig om het bouwproces zo goed mogelijk te kunnen beheersen. Aannemers, adviseurs en dergelijke zijn al tijdens de ontwerpfase bij het bouwproces betrokken.⁹⁹

3.4.1 De Commissie

Terwijl de kazernebouw al op gang was werd op 3 maart 1952 door de Algemene Rekenkamer de Commissie opgericht. De Algemene Rekenkamer controleert of het geld, dat bijvoorbeeld voor een project zoals de kazernebouw is uitgetrokken door de Rijksoverheid, zinnig is besteed.

⁹⁸ Finally, *Nederlandse kazernementen 1951 tot 1953*, 64.

⁹⁹ Ibidem.

“De aanleiding voor het oprichten van de Commissie was dat vanwege de vereiste snelheid bij de bouw van een aantal kazernes in regie op te dragen aan de N.V. Midden Nederland, een combinatie van verschillende aannemers, die zich had verplicht de bouw binnen een beperkt aantal maanden te volbrengen.”¹⁰⁰

De Algemene Rekenkamer vond het bij deze wijze van uitvoeren beter was controle uit te oefenen tijdens de bouw van de kazernes in plaats van achteraf. Daarnaast zouden er zich aan het eind van zo'n project technische en financiële problemen kunnen voordoen. Om die beter te kunnen beoordelen had de Rekenkamer de hulp ingeschakeld van de daarvoor ingestelde Commissie. Minister van Oorlog, Staf stemde in met de instelling van de Commissie.

De taak van de Commissie was de Algemene Rekenkamer voorzien van technisch advies, dat gebaseerd was op de waarnemingen ter plaatse bij de kazernebouw en bij de controle op de uitvoering van de regieovereenkomst voor de kazernebouw. Er werd afgesproken dat alle bevindingen van de Commissie eerst besproken zouden worden met het Centraal Bouwbureau der Genie en met de aannemerscombinatie, voordat het rapport aan het college van de Algemene Rekenkamer uitgebracht zou worden. Hierover werd overeengestemd tussen de Commissie en de Genie. Het was niet altijd nodig deze overeenstemmingen in het rapport te noteren. Het stond dan wel in de notulen van de Commissievergadering. De Kamer verwachtte van de Commissie dat in het rapport een oordeel werd gegeven over de hoofdlijnen van de besteding tijdens het project en dat de Commissie zou ingrijpen in de gang van zaken indien nodig. Eén van de drie leden van de Commissie was ir. L. Meyer. Hij bezocht de kazernes geregeld en woonde de bouwvergaderingen van de N.V. Midden Nederland bij, waarin alle belangrijke beslissingen betreffende de kazernebouw werden genomen. Hij voerde gesprekken met de directie, ministerie van Oorlog en met de aannemers. Daarnaast bracht hij verslag uit in de Commissievergaderingen die gemiddeld eens per maand werden gehouden. Meyer werd later opgevolgd door ir. F.M.C. Berkhout.

Intussen werd het regiecontract omgezet in een normale aannemingsovereenkomst. Het regiecontract had als basis gediend voor de uitvoering tot begin juni 1953. Vanwege de goede verstandhouding tussen alle betrokken partijen kon deze overeenstemming snel worden bereikt. Door deze nieuwe overeenkomst was de taak van de Commissie kleiner geworden. Berkhout zou niet meer namens de Commissie geregeld de kazernes bezoeken om te controleren bij de uitvoering. Wel zou Berkhout zoveel mogelijk de bouwvergaderingen

---

¹⁰⁰ Den Haag, Nationaal Archief (NA), Algemene Rekenkamer; 2784 Rapport betreffende de bevindingen van de Commissie ten aanzien van het bouwen van een vijftal kazernementen door de N.V. Midden Nederland voor het Ministerie van Oorlog, 3.

bijwonen. Ook de aanwezigheid van een militair lid in de Commissie was van groot belang, omdat hierdoor een goede samenwerking was met de Genie.¹⁰¹

3.4.2 Verloop bouwteam

De gebruikelijke bouwtijd voor kazernes bestemd voor 24.000 man bedroeg ongeveer vier jaar, inclusief de voorbereidingstijd van 1,5 jaar, zo schreef Stumphius. De combinanten N.V. Midden-Nederland zouden, onder leiding van de Genie, deze kazernes in een jaar bouwen. Schilders, elektriciens, timmermannen en andere onderaannemers zorgden voor de afwerking. Verder was één van de grootste moeilijkheden het verkrijgen van de benodigde aantallen arbeiders en de juiste vaklieden. De Uniebonden zijn van grote waarde geweest voor de totstandkoming van deze kazernes in dit tempo. De Uniebonden vormden een vereniging van en voor werknemers die werkzaam waren in de bouwindustrie. In overleg met de Uniebonden werd de arbeidersvoorziening geregeld en wel op een zodanige wijze, dat alleen werkloze arbeiders werden ingezet. Op die wijze is het mogelijk geweest op het hoogtepunt van de bouwactiviteit ongeveer 8000 bouwvakarbeiders in dienst te hebben zonder dat dit leidde tot stagnatie op de arbeidsmarkt.¹⁰² Toch werd tijdens de kazernebouw ook kritiek geleverd op het personeelsbeleid dat werd gehanteerd. Dit komt in het volgende hoofdstuk verder aan bod.

Stumphius was tevreden over de resultaten van de uitvoering volgens het regiesysteem. Hij wees erop dat dit project alleen zou kunnen slagen indien er voldoende samenwerking zou bestaan tussen de directie en de aannemerscombinatie, en dat alle partijen hun ‘beste krachten’ zouden geven tot het slagen van dit project.¹⁰³

---

¹⁰¹ Den Haag, Nationaal Archief (NA), Algemene Rekenkamer; 2784 Rapport betreffende de bevindingen van de Commissie ten aanzien van het bouwen van een vijftal kazernementen door de N.V. Midden Nederland voor het Ministerie van Oorlog, 4-6.

¹⁰² Stumphius, *Midden Nederland N.V. 1951-1953*, 13.

¹⁰³ *Ibidem*.

4. Uitvoering besluit: De kazernebouw

Hoe werd de uitvoering van de opdracht voor de kazernebouw georganiseerd? De opdracht voor het huisvesten van de vijf divisies betekende dat binnen zes maanden 12.000 militairen moesten worden ondergebracht vlak bij de oefenterreinen in de provincies Gelderland, Overijssel en Drenthe. Het betrof 10.000 soldaten, 1500 onderofficieren en 500 officieren en al het bijbehorende materieel. Stumphius besloot de militairen onder te brengen in vier kazernes. De betreffende gemeenten konden geen grotere garnizoenssterkte opnemen. Een militaire gemeenschap van circa 3000 per kazerne werd als aanvaardbaar beschouwd (zie 2.4.2).¹⁰⁴ Voor het huisvesten van meer dienstplichtigen werd tijdens de bouw van de vier kazernes opdracht gegeven voor de bouw van de vijfde kazerne.

Om te kunnen starten met de uitvoering van de kazernebouw moesten er natuurlijk eerst geschikte terreinen gevonden worden rondom de bestaande oefenterreinen. Dat ging niet zonder slag of stoot.

4.1 Terreinen

Al snel na het geven van de opdracht bleek dat een groot deel van de oppervlakte van de beoogde oefenterreinen niet intensief gebruikt mocht worden van de Rijksdienst van het Nationale Plan en de Provinciale Planologische Diensten. Uiteraard hebben de gemeenten geprotesteerd tegen de vestiging van de kazernes. Door het vestigen van kazernes ging een deel van de aantrekkelijkheid van de recreatiegebieden verloren. Landgoederen werden samengevoegd met de kazernes, tot ongenoegen van de plaatselijke bevolking.¹⁰⁵ Er werden afwegingen gemaakt tussen de verschillende belangen. Ten behoeve van de recreatie van de bevolking besloten bovengenoemde instanties dat niet meer dan drie kazernes op de Veluwe mochten worden gebouwd. Het bleef daarom bij de kazernes bij Ermelo, Nunspeet en 't Harde. Voor de vierde kazerne viel de keuze op een terrein ten oosten van Steenwijkerwold/Havelte, op de grens van de provincies Overijssel en Drenthe.

Omdat er weinig beschikbare gegevens waren over de terreinen was het niet mogelijk in zo'n korte tijd een plan op te stellen over het volledige gebruik van de mogelijkheden op de terreinen. In plaats daarvan werden alleen de terreinen een paar keer bekeken en werden hoogtemetingen verricht om wat indrukken te krijgen. Na deze snelle verkenningen werden verticale luchtfoto's gemaakt op een schaal van 1:2500. Op basis van deze foto's werden de

---

¹⁰⁴ Stumphius, *Midden Nederland N.V. 1951-1953*, 7.

¹⁰⁵ Van der Vlis, *Militairen op de Veluwe*, 124.

voorlopige plannen gemaakt. De luchtfoto's van de verkende terreinen bij Ermelo, Steenwijkerwold en Nunspeet kwamen de laatste week van augustus 1951 in bezit van het bouwteam. Dezelfde week kon op de twee eerstgenoemde terreinen met de uitvoering worden begonnen. Nunspeet volgde pas half september vanwege moeilijkheden bij het verwerven van het terrein. Het kazerneterrein nabij Nunspeet was met een oppervlakte van 43 hectare uitzonderlijk groot. De andere kazernes hadden een oppervlakte tussen de 25 en 30 hectare. Aanvankelijk kon er geen geschikt bouwterrein worden gevonden in 't Harde. Dit lag vlak naast een schietterrein. Er werd met het college van B&W van de gemeente Epe en het ministerie van Oorlog, een overeenkomst gesloten dat een gedeelte van het terrein werd afgesloten.¹⁰⁶ Ondanks de onveilige zone van het schietterrein, kon begin oktober uiteindelijk ook daar de uitvoering beginnen, aldus Stumphius.¹⁰⁷

4.2 Demontabele, semi-permanente of permanente bouw?

Interessant is dat vóór de bouw een discussie was gevoerd over de wijze van bouwen. In diverse notulen van de bouwvergaderingen van de Directie der Genie en Raad van Bestuur Midden Nederland N.V. werd indringend gesproken over het bouwproces.¹⁰⁸ In eerste instantie dacht het ministerie van Oorlog aan demontabele kazernes. De kazernes moesten als kermiskramen verplaatsbaar zijn en in vier weken afgebroken en elders weer opgebouwd kunnen worden. Maar wegens gebrek aan houten materiaal was het bouwen van houten barakken geen optie. Deze bouwconstructies zouden bovendien te veel nadelen hebben gehad, zoals brandgevaar en tocht. In het rapport van de Commissie staat verder dat het vrijhouden van houten barakken van rattenplagen en ongedierte praktisch onmogelijk was.¹⁰⁹ Volgens Finaly was het daarbij ook nog zo dat riolen, wegen, drinkwaterstations en dergelijke onmogelijk verplaatst konden worden en dat hygiënische keukens en sanitaire voorzieningen niet in hout konden worden uitgevoerd.¹¹⁰

Semi-permanente bouw kwam evenmin in aanmerking. Dit type, vaak duurdere, bouw houdt in dat er bijvoorbeeld stenen fundamenteen worden aangelegd met een houtenbovenbouw. Bovendien was het voor de houtindustrie ook voor dit type bouw haast onmogelijk om in zo'n korte tijd een grote hoeveelheid hout bijeen te brengen. Het was overigens ook moeilijk te

---

¹⁰⁶ Den Haag, Nationaal Archief (NA), Ministeries voor Algemeene Oorlogvoering; 5307 Stukken betreffende de verwerving en het gebruik van militaire vliegvelden en oefenterreinen, 2.03.01.

¹⁰⁷ Stumphius, *Midden Nederland N.V. 1951-1953*, 7.

¹⁰⁸ Den Haag, Nationaal Archief (NA), Ministerie van Oorlog/Defensie; 6659 Stukken betreffende de voorbereiding van de bouw kazernes in de gemeenten Ermelo, Nunspeet, Oldebroek, Steenwijk en Ossendrecht en notulen van gecombineerde bouwvergaderingen van de Directie der Genie en raad van bestuur Midden Nederland, 1951-1955, 2.13.151.

¹⁰⁹ Den Haag, Nationaal Archief (NA), Algemene Rekenkamer; 2784 Rapport betreffende de bevindingen van de Commissie ten aanzien van het bouwen van een vijftal kazernementen door de N.V. Midden Nederland voor het Ministerie van Oorlog. 3 juni 1953. 2.02.15, 23.

¹¹⁰ Finaly, *Nederlandse kazernementen 1951 tot 1953*, 15.

bepalen hoelang de tijdelijke kazernecomplexen in gebruik zouden zijn en in hoeverre de nadelen van dit type bouw de kosten zouden verhogen.

Uiteindelijk werd besloten tot permanente bouw, met de skeletbouw als constructietype. Zoals in de vorige paragraaf is beschreven werd ook gekozen voor verdiepingbouw, omdat dat goedkoper was en minder terreinoppervlak vergde. Gelet op de verkrijgbare bouwmaterialen, de arbeidskrachten, de korte bouwtijd, het seizoen en het te investeren kapitaal was het niet aan te raden om de logiesgebouwen van alle kazernes van hetzelfde materiaal te bouwen, zo veronderstelde Stumphius.¹¹¹ In Nunspeet en Steenwijkerwold werd het betonskelet gehanteerd. Voor Ermelo en Ossendrecht werden vooraf gefabriceerde betonelementen gebruikt en voor 't Harde staalskeletbouw.¹¹² De kazernes werden gekenmerkt door een sobere, maar zakelijke architectuur met een functionele uitstraling.

De Amerikanen waren een groot voorbeeld in de kazernebouw. De Marshallhulp bestond naast financiële steun en goederen ook uit technische assistentie, wat inhield dat Amerikaanse specialisten Europa bezochten om hun kennis over te dragen. Veel architecten maakte kennis met het boek *Amerikaansche Architectuur* van P. Bromberg uit 1946. Daarin werd de nadruk gelegd op het moderne, functionalistische bouwen met constructies van beton en staal, platte daken en glazen vliesgevels.¹¹³

Het gebruik van 'moderne' materialen (gewapend beton, staal, en veel glas) en nieuwe bouwmethoden, zoals skeletbouw en montagesystemen, zou kunnen doen vermoeden dat ook de bouwtechnische aspecten van het Nieuwe Bouwen hier nagevolgd zijn (zie 3.3). Stedenbouwkundig moesten de kazernes zo goed mogelijk passen bij het omliggende landschap.¹¹⁴ De ruimere opzet werd ook mogelijk door de locatiekeuze op de Veluwe. De nieuwe kazernes werden gebouwd in de buurt van bestaande oefenterreinen. Om de oppervlakte van de kazernes te beperken en de loopafstanden kort te houden werd hoogbouw van enkele etages toegepast.¹¹⁵

Volgens Finaly werd uitgegaan van drie basisgedachten:

1. De kazernes maken deel uit van een groter geheel, de omgeving.
2. De mens als maat van alle dingen, de menselijke schaal, moet zoveel mogelijk gehanteerd worden.

---

¹¹¹ Stumphius, *Midden Nederland N.V. 1951-1953*, 13.

¹¹² Oosterboer, *Kazernebouw in Nederland*, 23.

¹¹³ J. Vredenburg, 'Bouwen voor de krijgsmacht' in *Militairen op de Veluwe*, 112.

¹¹⁴ Van den Beemt, *300 jaar bouwen voor de landsverdediging*, 186.

¹¹⁵ J. Vredenburg, 'Bouwen voor de krijgsmacht' in *Militairen op de Veluwe*, 115.

3. Zoveel mogelijk Noord-Zuid-oriëntatie van de logiesgebouwen in verband met het binnenklimaat in de winter en zomerperiode. Het bouwtype was bekend, (corridor)type) hetgeen de ligging van de gebouwen in Noord-Zuid-richting bepaalde.¹¹⁶

4.3 Scheiding bestemmingen

Luitenant-kolonel Hogendoorn heeft een belangrijke rol gespeeld in het ontwerpproces. Standaardisering en functionalistische architectuur waren belangrijke uitgangspunten. Het toen reeds bekende paviljoensysteem, de Boostkazernes van vóór de Tweede Wereldoorlog, werd aangepast aan moderne inzichten. De zestien Boostkazernes werden in de jaren dertig gebouwd in verband met de dreiging vanuit Duitsland. Het stedenbouwkundig ontwerpprincipe van de Boostkazernes ging uit van zoveel mogelijk gescheiden functies per gebouw.¹¹⁷ In de publicatie *Kazernebouw in Nederland, achtergronden en architectuur* schrijft F. Oosterboer dat de vooroorlogse kazernes voor een specifieke doelgroep/rang van de krijgsmacht werden ontworpen. Bij deze kazernebouw was niet meer bekend welke soort eenheid er gelegerd zouden worden. Daarom werd er van alle kazernes zoveel mogelijk flexibiliteit geëist.¹¹⁸

In het nieuwe ontwerp werden functies nog meer gescheiden dan voorheen. De functiescheiding naar bestemmingen (wonen, werken, recreatie en bevelvoering) leek overeenkomsten te vertonen met de stedenbouwkundige principes van het Nieuwe Bouwen. Elke kazerne bestond uit functionele gebieden voor wonen, werken en vuil werken met onder andere gebied voor werken met een bureaugebouw waar de bevelvoering zat en waar het kazernecommando en de eventuele brigadestaf gevestigd waren. In het woongebied waren acht logiesgebouwen met daarnaast een keuken- en eetzaalgebouw en sanitaire voorzieningen. Ieder logiesgebouw was ingericht voor 320 soldaten en 56 onderofficieren.¹¹⁹ Officieren kregen buiten de kazerne een afzonderlijk logiesgebouw met een eigen recreatiegedeelte. Recreatie vond plaats in het werkgebied met een ontspanningsgebouw met twee kantines en een film- en toneelzaal. Ook kon er fysiek getraind worden in het gymnastiekgebouw en op de sportvelden. Naast de grote complexen waren op de Veluwe nog andere militaire gebouwen te vinden. De materiële uitrusting (o.a. wapens en voertuigen) was ondergebracht in het gebied voor vuil werken in een reeks garages en magazijnen. Verder was er een overdekte pistoolschietbaan, een wachtgebouw met cellen en ziekenverblijven, een lesgebouw, een ketelhuis, een

---

¹¹⁶ Finaly, *Nederlandse kazernementen 1951 tot 1953*, 35.

¹¹⁷ F.H. van den Beemt, *300 jaar bouwen voor de landsverdediging*, 187.

¹¹⁸ Oosterboer, *Kazernebouw in Nederland*, 23-24.

¹¹⁹ Den Haag, Nationaal Archief (NA), Algemene Rekenkamer; 2784 Rapport betreffende de bevindingen van de Commissie ten aanzien van het bouwen van een vijftal kazernementen door de N.V. Midden Nederland voor het Ministerie van Oorlog. 3 juni 1953. 2.02.15, 23.

transformatorgebouw dat de gebouwen voorzag van elektriciteit, tankstations en waren er vier dienstwoningen. Het doel van de vijf kazernes was het zo goed mogelijk laten functioneren van het leger. Een functionele architectuur werd gebruikt om de bedrijfsvoering van het leger zo efficiënt mogelijk te laten verlopen. In het ontwerp van de kazerne was er meer aandacht dan voorheen voor de gezondheid en het comfort van de militairen. Voor een overzicht van de onderdelen die bij elk van de vijf kazernes voorkwamen zie bijlage III.¹²⁰ Er werd veel zorg besteed aan goede slaapzalen, wasgelegenheden en toiletten. Wat betreft comfort waren de kazernes van begin vijftig zeer vooruitstrevend.¹²¹

4.4 Kritiek op de uitvoering van de kazernebouw

Tijdens de kazernebouw werd er in de Kamer kritiek geleverd op het personeelsbeleid dat werd gehanteerd. Antirevolutionair en Tweede Kamerlid A. Stapelkamp stelde op 29 december 1951 schriftelijk vragen in verband met de levering van de betonwaren voor de haastige kazernebouw. Stapelkamp vroeg aan minister van Oorlog, C. Staf, of hij kennis had genomen dat het aantal orders van het ministerie van Oorlog voor het leveren van betonwaren op zo'n korte termijn uitgevoerd moesten worden en dat verschillende fabrieken in Alphen a/d Rijn hierdoor in ploegendienst moesten werken. Werknemers moesten daardoor langer dan 48 uur per week werken en ook moest een groot aantal tijdelijke personeelsleden worden aangenomen (1). Ook vroeg Stapelkamp of de minister ervan op de hoogte was dat het tijdelijke personeel na zes à zeven weken te hebben gewerkt tegen de Kerstdagen weer ontslagen zou worden (2). Ten derde vroeg hij de minister opeenhoping van de werkzaamheden zoveel mogelijk te voorkomen, omdat het anders onregelmatigheid zou veroorzaken bij bedrijven en voor werknemers ongunstige werktijden zou opleveren (3). Ten slotte vroeg hij de minister de opdrachten die minder noodzakelijk waren met het oog op het landsbelang uit te stellen (4).

De minister van Oorlog stuurde op 15 januari 1952 zijn antwoorden op de kritische vragen over de opdrachten voor het leveren van de betonwaren, die gegeven waren aan vijftien fabrieken. In verband met de korte termijn waarin de kazernecomplexen gereed moesten zijn, was de korte levertijd door de fabrieken aanvaardbaar, aldus Staf. Ook waren er geen bezwaren over het werken in ploegendiensten en het aannemen van tijdelijk personeel (1). Vraag twee werd ontkennend beantwoord (2). Staf stelde dat de opeenhoping van werk gedurende een korte periode weliswaar niet aan te bevelen was, maar dat dit gezien de noodzaak van meer

---

¹²⁰ Den Haag, Nationaal Archief (NA), Algemene Rekenkamer; 2784 Rapport betreffende de bevindingen van de Commissie ten aanzien van het bouwen van een vijftal kazernementen door de N.V. Midden Nederland voor het Ministerie van Oorlog. 3 juni 1953. 2.02.15, 7.

¹²¹ Finaly, *Nederlandse kazernementen 1951 tot 1953*, 70.

legeringsruimten onontkoombaar was. Bovendien betekende het tijdelijk werk voor de werklozen (3 en 4).¹²²

Kamerlid Vermeer (PvdA) maakte tijdens de Kamer vergadering in november 1952 eveneens enkele opmerkingen over het personeelsbeleid bij de kazernebouw. Hij wilde graag opheldering hebben over de redenen die hebben geleid tot het voeren van een personeelsbeleid waarbij mensen in dienst werden gehouden die van ver moesten komen terwijl mensen die dicht bij de kazernebouw woonden ontslagen werden.¹²³

Ook de kranten spraken over de bijzondere manier van werken bij de kazernebouw. De pers had het in die periode over een ‘Amerikaanse manier van werken’ zo beweert Van Beveren in zijn artikel.¹²⁴ Er werden zoveel mogelijk onderdelen in fabrieken gemaakt en als prefab-onderdelen naar de bouwplaats vervoerd. Achteraf werden er honderden boetes uitgedeeld voor het overtreden van de Werktijdenwet. Zo was er een arbeider die op een dag 24 uur had gewerkt.

4.5 Verloop van het bouwproces

Met de bouw van de kazernes bij Ermelo en Steenwijkerwold werd al vóór het einde van augustus 1951 begonnen. Met de kazernes bij Nunspeet en ‘t Harde respectievelijk medio september 1951 en 1 oktober 1951. De latere begindata van Nunspeet en ‘t Harde had te maken met het later beschikbaar komen van deze terreinen (zie 4.1). Op 1 februari 1952 dienden de kazernes voor 12.000 man gereed te zijn. De vier kazernes waren uiteindelijk op 17 maart 1952 zover voltooid, dat ze bewoonbaar waren voor dienstplichtigen. De kazernes op de Veluwe werden ieder bemand door 3000 man en de kazerne nabij Steenwijkerwold voorlopig door 1000 man.

De reden van het verschuiven van de oorspronkelijke datum van 1 februari naar 17 maart van datzelfde jaar was een wijziging in de oproepdatum van dienstplichtigen. Daardoor moesten bepaalde onderdelen van de kazernes eerder gereed zijn, zoals logiesgebouwen, keuken- en eetzaal en sanitaire voorzieningen. De overige onderdelen konden in een minder hoog tempo tot stand gebracht worden. De Commissie noemt als voorbeelden: het wachtgebouw, bureelgebouw, lesgebouw, gymnastiekgebouw, een officierenlogiesgebouw, vier

---

¹²² Staten-Generaal Digitaal, Handelingen der Staten-Generaal, Zitting 1951-1952, Aangangsel tot het verslag van de handelingen der Tweede Kamer (ingezonden vraag van de heer Stapelkamp 29 december 1951, ingezonden antwoord van de heer Staf 15 januari 1952), 69.

¹²³ Staten-Generaal Digitaal, Handelingen Tweede kamer, 1952-1953, 9^e vergadering, 11 november 1952 ‘Toespraken van de Voorzitter en van de Vice-Minister-President, 177.

¹²⁴ Defensiekrant, *Achter de wacht* <https://magazines.defensie.nl/defensiekrant/2018/25/07_kazernenamen_25> 04-04-2019

munitiemagazijnen, acht garages, vier dienstwoningen, afrasteringen, wegen, verharde appèlplaatsen, sportvelden, waterleidingen en de centrale verwarming.¹²⁵

Op 21 januari 1952 werd in de bouwvergadering van Midden Nederland N.V. gesproken over het plan om tijdens de bouw van de vier kazernes nóg twee kazernes te bouwen, één bij Weert (Limburg) en één vlak bij Ossendrecht (Noord-Brabant). Dit gebeurde om dichterbij het oorspronkelijk doel, het huisvesten van 24.000 dienstplichtigen, in de buurt te komen. Het terrein bij Weert werd echter afgekeurd door de Dienst van Hygiënisten, omdat er een zinkwitfabriek in de buurt lag en omdat er vanwege de aanplanting van stuifduinen een gebrek aan oefenterrein was.¹²⁶ Door de Generale Staf en de Planologische Dienst werd goedkeuring gegeven voor de bouw van de vijfde kazerne vlak bij Ossendrecht. Met de bouw van die kazerne werd op 1 maart 1952 begonnen, daarbij gold als streefdatum voor betrekken 1 oktober 1952.

Hoewel het terrein bij Weert was afgekeurd, werd van de bouw van nog meer kazernes afgezien, zo schrijft de Commissie in het rapport.¹²⁷ Mogelijk lagen daar planologische redenen aan ten grondslag. Uit het bovengenoemde vergaderstuk wordt duidelijk dat de huisvesting voor 24.000 man uiteindelijk zou wijzigen naar 15.000 man, per kazerne circa 3000 man. De oorspronkelijke opdracht bleek in de praktijk niet realiseerbaar. Hoofd Bureau Efficiency en Administratieve Organisatie van het ministerie van Oorlog Ir. B. W. te Kronnie gaf tijdens eerdergenoemde bouwvergadering aan dat de plannen aangepast moesten worden aan de realiteit.

Stumphius deelde tijdens de vergadering 4 februari 1952 mee dat hij sinds november 1951 bezig was met het vinden van meer terreinen voor de bouw van nog vier kazernes om te voldoen aan het totaal van de huisvesting voor 24.000 man. Sinds die tijd is er veel rumoer geweest over de opdracht en heeft hij onder andere klachten ontvangen van onbekende personen. Stumphius heeft in deze vergadering zijn ongenoegen geuit ten opzichte van Midden Nederland N.V. dat geen acht, maar uiteindelijk slechts vijf kazernes zou opleveren. Bij het aanschaffen van het materiaal is namelijk gerekend op acht kazernes, nu er vijf kazernes gebouwd werden had men wellicht anders kunnen handelen, zo stelt Stumphius.¹²⁸ Ook de organisatie en verdeling van het werk voor acht kazernes was waarschijnlijk beter geweest dan vijf. Nu de opdracht is aangepast

---

¹²⁵ Den Haag, Nationaal Archief (NA), Algemene Rekenkamer; 2784 Rapport betreffende de bevindingen van de Commissie ten aanzien van het bouwen van een vijftal kazernementen door de N.V. Midden Nederland voor het Ministerie van Oorlog, 3 juni 1953. 2.02.15, 7-9.

¹²⁶ Den Haag, Nationaal Archief (NA), Ministerie van Oorlog/Defensie; 6659 Stukken betreffende de voorbereiding van de bouw kazernes in de gemeenten Ermelo, Nunspeet, Oldebroek, Steenwijk en Ossendrecht en notulen van gecombineerde bouwvergaderingen van de Directie der Genie en raad van bestuur Midden Nederland, 1951-1955, 2.13.151.

¹²⁷ Den Haag, Nationaal Archief (NA), Algemene Rekenkamer; 2784 Rapport betreffende de bevindingen van de Commissie ten aanzien van het bouwen van een vijftal kazernementen door de N.V. Midden Nederland voor het Ministerie van Oorlog, 7.

¹²⁸ Den Haag, Nationaal Archief (NA), Ministerie van Oorlog/Defensie; 6659 Stukken betreffende de voorbereiding van de bouw kazernes in de gemeenten Ermelo, Nunspeet, Oldebroek, Steenwijk en Ossendrecht en notulen van gecombineerde bouwvergaderingen van de Directie der Genie en raad van bestuur Midden Nederland, 1951-1955, 2.13.151.

heeft Stumphius verzocht om het ‘gentleman-agreement’ te beëindigen, zodat de Midden-Nederland N.V. gedurende de bouw ook nieuwe bouwprojecten mocht aannemen.

Ondanks de gewijzigde opdracht waren dankzij alle betrokken partijen en de enorme inspanning van de aannemers de vijf kazernes in 1952 grotendeels gereed en in gebruik genomen. In elk complex werd nog slechts aan een beperkt aantal gebouwen gewerkt.¹²⁹ Oosterboer schrijft dat nog niet geheel afgebouwde kazernes voor zover mogelijk al in gebruik werden genomen, zoals de kazerne bij Ossendrecht. Deze kazerne werd deels in gebruik genomen voor de opvang van slachtoffers van de watersnoodramp in februari 1953.¹³⁰

4.5.1 Kosten uitvoering

De voltooiing van de eerste vier kazernes in ongeveer zes maanden tijd kostte in totaal 50 miljoen gulden. Dit kwam neer op ongeveer 2 miljoen gulden per week. In die zes maanden zijn de werkzaamheden ook uitgevoerd en op tijd voltooid. Om dit te kunnen bereiken werden alle werkzaamheden die buiten de bouwplaats konden worden verricht uitbesteed aan ongeveer 80 onderaannemers. Er werd naar gestreefd zo fabrieksmatig mogelijk te werken zodat er minder arbeidskrachten op de bouwterreinen nodig waren. Werkzaamheden die buiten de bouwplaats werden verricht waren onder andere het produceren van de centrale verwarming, sanitair, schilderwerk, dakbedekking, prefab-onderdelen aan dakplaten en vloerplaten enzovoort. De transporten gaven grote moeilijkheden, omdat de wegen naar de kazernes tijdens de spits door de grote aanvoer bijna helemaal geblokkeerd waren.¹³¹

De bouwkosten waren lager dan aanvankelijk werd gedacht. Volgens de officiële statistieken zou elke kazerne met 3000 man 13,5 miljoen gulden kosten, exclusief de kosten voor garages en magazijnen. Dit was gebaseerd op de kosten van traditionele bakstenen per gehuisveste man. Deze kosten liepen op tot 1200 gulden per man. De bouw van de nieuwe kazernes kostte echter ongeveer 12 miljoen gulden per kazerne. Deze lage prijs was volgens Stumphius het gevolg van de eenvoudige constructie (simpele blokken van beton en glas), de productieve werkmethode en het zachte winterweer.¹³²

---

¹²⁹ Den Haag, Nationaal Archief (NA), Algemene Rekenkamer; 2784 Rapport betreffende de bevindingen van de Commissie ten aanzien van het bouwen van een vijftal kazernementen door de N.V. Midden Nederland voor het Ministerie van Oorlog, 7.

¹³⁰ Oosterboer, *Kazernebouw in Nederland*, 25.

¹³¹ Stumphius, *Midden Nederland N.V. 1951-1953*, 13.

¹³² Schilder's nieuws- en advertentieblad, Streekarchivariaat Noordwest-Veluwe 25 januari 1952, 5.

4.5.2 Onregelmatigheden en sabotage

Door de Commissie werden er onregelmatigheden en daden van sabotage geconstateerd. Hierover waren artikelen in de pers verschenen. Dankzij de gekozen organisatievorm, waarbij vooral het technisch-administratieve controleapparaat onder leiding van oud-kolonel J.W. Platte zeer nuttig werk heeft gedaan, werden de onregelmatigheden snel ontdekt en kon veel leed worden voorkomen. Aan de hand van de stukken bemerkte de Commissie dat bedragen van tienduizenden guldens te veel waren betaald aan bouwkosten. De schuldigen werden, waar dat nodig werd geacht, ontslagen. In enkele gevallen werd de zaak voorgelegd aan justitie. De te veel betaalde bedragen werden zoveel mogelijk teruggevorderd. Doordat de Commissie al tijdens de uitvoering van de werkzaamheden veel contact met het bouwteam had, zijn onregelmatigheden steeds snel geconstateerd, waardoor er passende maatregelen daarvoor gevonden konden worden. In het rapport van de Commissie wordt er echter niet verder in detail getreden over de sabotage-gevallen.¹³³

4.6 De oplevering

Na twee hectische jaren blikte Stumphius terug op de voltooiing van de vijf kazernes:

“En zo staan wij dan aan het einde van dit wonderlijke bouwavontuur. Een avontuur is het geweest met de daarbij behorende verrassingen, spanningen en onoverkomelijk lijkende moeilijkheden, met vreugde en verdriet, met verdiende en met nog meer onheuse critiek, met teleurstelling en met grote voldoening. Het resultaat is goed.”¹³⁴

De oplevering van de vijf kazernes moest en zou op 15 oktober 1953 plaatsvinden. Op 20 oktober 1953 werden de vijf kazernes in een bijeenkomst in Nunspeet officieel door de N.V. Midden Nederland aan het ministerie van Oorlog overgedragen.¹³⁵ In totaal werden er naar schatting 13.375.000 manuren besteed aan de bouw van alle kazernes waarvoor het ministerie van Oorlog opdracht had gegeven.¹³⁶

---

¹³³ Den Haag, Nationaal Archief (NA), Algemene Rekenkamer; 2784 Rapport betreffende de bevindingen van de Commissie ten aanzien van het bouwen van een vijftal kazernementen door de N.V. Midden Nederland voor het Ministerie van Oorlog. 3 juni 1953. 2.02.15, 43.

¹³⁴ Stumphius, *Midden Nederland N.V. 1951-1953*, 4.

¹³⁵ Den Haag, Nationaal Archief (NA), Algemene Rekenkamer; 2784 Rapport betreffende de bevindingen van de Commissie ten aanzien van het bouwen van een vijftal kazernementen door de N.V. Midden Nederland voor het Ministerie van Oorlog. 3 juni 1953. 2.02.15, 11.

¹³⁶ Van den Beemt, *300 jaar bouwen voor de landsverdediging*, 186.

“De wijze van werken, zoals die gekozen is, is een volledig succes geweest, omdat die werd gehanteerd door kundige mensen. Niet dat alles feilloos is verlopen. Slechts een dwaas kan beweren, dat een dergelijk werk zonder fouten tot stand kan komen. Maar het is buitengewoon verheugend, dat er zo verrassend weinig fouten zijn gemaakt en dat die fouten van geringe omvang en herstelbaar waren”, aldus Stumphius.

Achter de bouw van de drie kazernes op de Veluwe, die onderdeel waren van een groter bouwproject, gaan historische gebeurtenissen schuil. Na de voltooiing van de kazernebouw op de Veluwe bevond zich daar tijdens de Koude Oorlog de grootste concentratie van militaire complexen in Nederland. Dit zouden de plekken worden waar duizenden mannen hun dienstplicht gingen vervullen. Met de Nederlandse toetreding tot de NAVO en de verruiming van de dienstplicht zou voor de krijgsmacht een nieuwe tijdperk beginnen. Zoals M. Oldenhave, beleidsmedewerker bij het ministerie van OCW, het mooi verwoordde: “De kazernes zijn tastbare herinneringen aan de Koude Oorlog en aan de rol van duizenden dienstplichtigen bij de Koninklijke Landmacht in de strijd tegen de Rus die nooit kwam.”¹³⁷ Reden te meer aandacht te geven aan de geschiedenis, aan het ontwerp en aan de totstandkoming van deze bijzondere kazernes waarvan nog zo weinig tastbaars over is.

---

¹³⁷ Militaire Spectator, *Behoud onze militaire gebouwen uit de Koude Oorlog* <<https://www.militairespectator.nl/thema/geschiedenis/gastcolumn/behoud-onze-militaire-gebouwen-uit-de-koude-oorlog>> 03-04-2019.

---

¹³⁸ Legerplaats, Ermelo, 't Harde en Nunspeet <http://www.legerplaats.nl/ermelo/_ermelo.htm>
<http://www.legerplaats.nl/harde/_harde.htm> <http://www.legerplaats.nl/nunspeet/_nunspeet.htm> 29-05-2019.

Conclusie

Welke politieke ontwikkelingen waren de aanleiding voor de bouw van de drie kazernes op de Veluwe? In het eerste hoofdstuk heb ik de oorzaken benoemd van de behoefte aan meer kazernes in Nederland: de probleemdefiniëring, stap één van het besluitvormingsproces. Na de Tweede Wereldoorlog moest het militaire apparaat van Nederland worden opgebouwd. Dat gebeurde zowel op nationaal als internationale niveau. Er werden lessen getrokken uit mei 1940 en Nederland droeg, met de toetreding tot de NAVO in 1949, bij aan de ontwikkeling van een bondgenootschappelijke verdediging. Door het begin van de Koude Oorlog, dat in 1947 gemarkeerd werd met de Truman-doctrine, ontstond er al een dreiging voor de westerse alliantie. De wereld raakte verdeeld tussen een kapitalistische en een communistische grootmacht. De oorlogsdreiging van de Sovjet-Unie en de afspraken met de NAVO maakten dat Nederland zijn krijgsmacht in een rap tempo moest uitbreiden. Dat kon mede dankzij de VS die op grote schaal militaire hulp leverden. Na de onafhankelijkheid van Indonesië in 1949 kon de Nederlandse legerleiding zich volledig richten op de opbouw van de defensie. Vanwege de toenemende spanningen met het Oosten werd in de nieuwe regeringsverklaring van 17 maart 1951 de duur van de dienstplicht naar achttien maanden opgeschroefd en werd besloten om extra uitgaven te doen voor het militaire apparaat. Het 'Rode gevaar', de voortdurende dreiging van een atoomoorlog, een ongetraind leger, de druk vanuit de NAVO en uiteindelijk een tekort aan kazernes zorgden er tezamen voor dat kabinet-Drees II voorzorgsmaatregelen nam. Minister-president Drees heeft nadrukkelijk gepleit voor de versterking van de Nederlandse krijgsmacht ten behoeve van de veiligheid van Nederland. Daar ging een strijd aan vooraf tussen het kabinet en de top van de legerleiding, dat zich sterk maakte voor de defensieopbouw.

Als reactie op de Korea-Oorlog in mei 1951 versnelde de NAVO-lidstaten de opbouw van de bondgenootschappelijke defensie. Vanwege de Nederlandse deelname aan de NAVO reorganiseerde Ir. C. Staf, minister van Oorlog, de Nederlandse krijgsmacht. Nederland ging in de NAVO akkoord met de wijziging dat er in plaats van de eerder afgesproken drie divisies, uiteindelijk vijf landmachtdivisies zouden worden gevormd met elk een sterkte van 18.000 man. Deze moesten medio 1954 gereed zijn. Ook werd het defensiebudget verdubbeld in de tweede nota over het defensiebeleid en werd de duur van de dienstplicht nogmaals verlengd, nu naar 20 maanden. Vanaf de regeringsverklaring in 1951 zou in vier jaar tijd zes miljard gulden worden uitgetrokken voor de krijgsmacht. Het bood voldoende ruimte om de opbouwplannen van de Nederlandse krijgsmacht te verwezenlijken. De opbouw kon nu echt van start gaan.

Welke personen, instanties, organen en beleidsstukken gaven de doorslag voor de uitvoering van de kazernebouw op de Veluwe? Oftewel: de besluitvorming, stap twee van het besluitvormingsproces. In hoofdstuk twee heb ik aangetoond welke actoren de doorslag gaven

voor de kazernebouw op de Veluwe en om welke redenen. Het kabinet erkende de noodzaak om de grote aantallen dienstplichtigen onderdak te bieden. Uit vergaderstukken blijkt dat er uitvoerig werd gesproken over de locatiekeuze. Er werden suggesties gegeven voor nieuwe oefenterreinen in recreatiegebieden in Zuidlaren, Midlaren, Donderen en Appelbergen. Drees zei vervolgens in de Tweede Kamer dat er op dat moment besprekingen waren over het legeren van de extra divisies in Duitsland, omdat daar grotere oefenterreinen waren. Het plan werd uiteindelijk toch kazernes te vestigen bij bestaande oefenterreinen in Nederland.

Eind 1950 was de bouw gestart van een kazerne tussen Garderen en Stroe, in de provincie Gelderland. De nieuwe kazernes zouden tijdelijke kazernes zijn met dezelfde constructie als de kazerne bij Garderen. Minister van Oorlog, Staf, deelde tijdens een vergadering in de Eerste Kamer mee dat deze kazernes per februari 1952 legeringsruimten moesten bieden voor 12.000 man. Omdat de kazernes in Garderen en bij Oirschot (Noord-Brabant) voor permanente legering geschikt werden gemaakt, was er onvoldoende ruimte voor het legeren van parate divisies. Daarom werd door het ministerie van Oorlog besloten om vier nieuwe kazernes op te leveren, die elk geschikt waren voor de legering van circa 3000 man. Het doel was om alle kazernes te bouwen op de Veluwe, waar de meeste oefenterreinen waren. Omdat de IJssellinie een belangrijke verdedigingslijn was, die tegen de Veluwe aan lag, was het noodzakelijk en het leek het vanzelfsprekend dat een groot deel van de nieuwe divisies daar zou worden gehuisvest.

Dit alles leidde tot de laatste twee stappen van het besluitvormingsproces, namelijk het organiseren en uitvoeren van het bouwproject. De Dienst Gebouwen, Werken en Terreinen werd de opdrachtnemer van de kazernebouw, omdat deze afdeling van het ministerie van Oorlog onder andere verantwoordelijk was voor het bouwen van kazernes en het aanleggen van oefenterreinen van de Nederlandse krijgsmacht. Grote en uitzonderlijke projecten werden door het Centraal Bouwbureau der Genie uitgevoerd, dat weer een afdeling was van de DGW&T. Op 15 juni 1951 werd de bouwopdracht voor de kazernes voor 24.000 man gegeven aan het Hoofd van het Centraal Bouwbureau der Genie, kolonel-ingenieur J.C. Stumphius.

Het Centraal Bureau der Genie was in verband met de organisatie van dit project niet in staat het omvangrijke project in zo'n korte tijd in helemaal in eigen beheer tot stand te brengen. Hierom werd de combinatie Midden Nederland N.V. opgericht waarin zeven aannemers en ingenieursbureaus samenwerkten. Bij de bouw waren 80 onderaannemers en 1100 leveranciers betrokken. Luitenant-kolonel J. H. Hoogendoorn speelde een belangrijke rol in het ontwerpproces. De vooroorlogse kazernes waren gewoonlijk ontworpen door een ingenieur-architect, meestal van de Genie. Het ontwerp werd vervolgens uitgewerkt door bouwkundig tekenaars. Nu werd met dit project een groep van ingenieur-architecten en civiel ingenieurs ingezet. Door het team van ingenieurs werden ingrijpende veranderingen in de kazernebouw geïntroduceerd

Voorafgaand aan de bouw was er een discussie over de wijze van bouwen. Er werd uiteindelijk gekozen voor skeletbouw en het ontwerpprincipe ging zoveel mogelijk uit van gescheiden bestemmingsfuncties. De kazernes kregen een meer functionele inrichting en er was toenemende aandacht voor de gezondheid en het comfort van de militairen.

Uit dit onderzoek is gebleken dat het vinden van de bouwterreinen allesbehalve soepel verliep. Naast dat er met militaire en planologische factoren rekening gehouden moest worden, kwam er ook protest. In dit onderzoek staat de vraag centraal waarom ervoor gekozen werd drie kazernes op de Veluwe te bouwen. Vanwege de gunstige ligging qua verdedigingslijn en de aanwezige oefenterreinen, was het gewenst om zoveel mogelijk kazernes op de Veluwe te vestigen. Omdat van de Planologische Dienst niet te veel recreatiegebied verloren mocht gaan, konden op de Veluwe echter niet meer dan drie kazernes gebouwd worden. De locaties werden Nunspeet, Ermelo en 't Harde. Een vierde kazerne zou gebouwd worden tussen Steenwijkerwold en Havelte in de provincie Drenthe. Tijdens de bouw werd opdracht gegeven tot de bouw van een vijfde bij Ossendrecht in Noord-Brabant. Aanvankelijk was het de bedoeling om voor 24.000 dienstplichtigen huisvesting te verwezenlijken. Van de bouw van nog meer kazernes werd echter afgezien omdat dat vanwege de korte termijn praktisch niet haalbaar was. Een tekort aan terrein in het kleine Nederland leidde ertoe dat er uiteindelijk kazernes gebouwd werden voor 15.000 man.

Binnen zes maanden, op 1 februari 1952, moesten de kazernes voor 12.000 man zijn gerealiseerd. De datum van het betrekken van de eerste vier kazernes werd later uitgesteld tot 17 maart 1952. De laatste kazerne voor de resterende 3000 man werd betrokken op 1 oktober 1952. De officiële oplevering moest uiterlijk 15 oktober 1953 plaatsvinden. Op die datum waren alle werkzaamheden gereed. Op 20 oktober 1953 werden de vijf kazernes in een bijeenkomst te Nunspeet officieel door de N.V. Midden Nederland aan het ministerie van Oorlog overgedragen.

In dit onderzoek is getracht antwoord te geven op de volgende hoofdvraag: hoe verliep het besluitvormingsproces dat ten grondslag lag aan de bouw van de drie kazernes op de Veluwe tussen 1951-1953? We hebben gezien dat het proces stug verliep door uiteenlopende belemmeringen, zoals de botsingen in de politiek, de obstakels bij het vinden en het beschikbaar komen van bouwterreinen, de enkele gevallen van bouwfraude en de kritiek op het gehanteerde personeelsbeleid. Als reactie op de Koreaanse Oorlog oefende de NAVO extra druk uit op de bondgenoten, waaronder Nederland, de defensieopbouw te versnellen. NAVO-afspraken om vijf divisies te legeren moesten worden nagekomen voor de bondgenootschappelijk verdediging tegen het communisme. Na enkele botsingen binnen de regering werd mede dankzij het ministerie van Oorlog (Generale Staf) uiteindelijk de noodzaak door kabinet-Drees II erkend. Zodoende werd door de minister van Financiën het defensiebudget verhoogd om plannen zoals het bouwen van kazernes te verwezenlijken. De huisvesting van dienstplichtigen, die in divisies

zouden worden getraind, moest plaatsvinden op de Veluwe vanwege de strategische ligging bij de IJssellinie en de bestaande oefenterreinen. Het vinden van geschikte bouwterreinen vormde problemen, omdat er met verschillende factoren rekening gehouden moest worden.

Planologische factoren, zoals het behoud van recreatiegebieden, zorgden er uiteindelijk voor dat er niet meer dan drie kazernes op de Veluwe gebouwd mochten worden. Hierdoor moesten terreinen worden gevonden buiten Gelderland. Dit leidde tot de bouw van de kazerne vlakbij Steenwijkerwold (Drenthe) en een kazerne in Ossendrecht (Noord-Brabant). Tijdens de bouw moesten de plannen aangepast worden aan de realiteit en kon er in plaats van aan 24.000 uiteindelijk maar aan 15.000 man onderdak worden geboden. In plaats van de geplande acht kazernes werden uiteindelijk de vijf kazernes gebouwd. Ook de datum van het betrekken van de kazernes werd een maand verschoven. In twee jaar werd dit omvangrijke bouwproject gebouwd en opgeleverd. Ook al ging niet alles feilloos, de vloeiende samenwerking en de daadkrachtige wijze waarop de kazernes *uit de grond werden gestampt*, maakten het project tot een succes.

Bibliografie

Literatuurlijst

Alphen, van, E., *Bouwprocesadvisering bij de afweging voor bouworganisatievormen* (Eindhoven 2008).

Beemt, van den, F.H., *Kazernebouw, in 300 Jaar Bouwen Voor De Landsverdediging*, onder redactie van: Bakker, I.C., Boekema, D., Thijssens, K.K., uitgaven Dienst Gebouwen, Werken en Terreinen (1988).

Boot, C. Y. E., *Het leger onder vuur. De Koninklijke Landmacht en haar critici, 1945-1989* (Leiden 2014).

Brouwer J.W.L. en C.M. Megens, 'Het debat in de ministerraad over de Nederlandse militaire bijdrage aan de NAVO, 1949-1951' in *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* (1992).

Brouwer, 'Wie dan leeft, wie dan zorgt? De defensiecommissie en het nieuwe defensiebeleid, 1951-1952.' in *Politiek(e) opstellen* 13, (Nijmegen 1993).

Bruijn J.R., Wels C.B.(red.), *Met man en macht. De militaire geschiedenis van Nederland, 1550-2000*, Balans (2003).

Dolné, E.M., *Kazernegebouwen in Nederland. Bouw, ontwikkeling en kunsthistorische aspecten*. Parade nr. 1 (1993).

Duynstee, F.J.F.M. en J. Bosmans, *Het kabinet-Schermerhorn-Drees 1945-1946 Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945, deel 1* (Assen/Amsterdam 1977).

Finaly J., *De bouw van een vijftal Nederlandse kazernementen in de periode van 1951 tot 1953* (Amsterdam 1991).

Freedman, L., *The Evolution of Nuclear Strategy* (Hampshire 2003).

Gils, R.J.A. Van, Klinkert W., Roozenbeek H., *Bergen op Zoom als militaire stad*, Sectie Militaire Geschiedenis Koninklijke Landmacht, (1996).

Hardjono. T.W. en Bakker R.J.M., *Management van Processen* (Zaltbommel 2006).

Hoffenaar, J. van der Meulen, J. en R. de Winter, *Confrontatie en ontspanning. Maatschappij en krijgsmacht in de Koude Oorlog 1966-1989* (2004).

Hoffenaar, J. Schoenmaker, B. *Met de blik naar het Oosten. De koninklijke landmacht 1945-1990* (Den Haag 1996).

Hoffenaar J. en Teitler G., *De Koude Oorlog, Maatschappij en Krijgsmacht in de jaren '50* (Den Haag 1992).

Hogendoorn, J. H., 'Het ontwerp der nieuwe kazernes', *Genie* 2 (1952) nr. 4 (april), 29-35.

Hogendoorn, J. H., 'Het ontwerp van het kazernement te Nunspeet', *De Ingenieur*, 64 (oktober 1952) nr. 42, B. 162-167.

- Janssen, J.A.M.M., *De legerraad, 1945-1982* (Den Haag 1982).
- Kerkhof, A., 'Boostkazernes, omschrijving en waardebeoordeling', *BK-architecten* (februari 2004).
- Kruidenier, M., 'Dwarsblik Militaire Kazernes 1850-1940', *De Onderste Steen* (2003).
- Kruidenier, M., *Militair erfgoed, categoriaal onderzoek wederopbouw 1940-1965*, Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten (Zeist 2007).
- Maas, P.F., *Het kabinet-Drees-Van Schaik, Liberalisatie en sociale ordening Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945, deel 3* (Nijmegen 1991).
- Megens, C., *American aid to NATO allies in the 1950s: the Dutch case Groningen* (Groningen 1994).
- Oosterboer, F., *Kazernebouw in Nederland. Achtergronden en architectuur* (2016).
- Oosterwolde, P., *Besluitvorming & Beïnvloeding bij Verzekeringen*. (Twente 2007).
- Ramakers, J.J.M., *Het kabinet-Drees II 1951-1952. In de schaduw van de Koreacrisis. Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945, deel 4* (Nijmegen, 1997).
- Remmerswaal, J., *Handboek Groepsdynamica* (Bloemendaal 2003).
- Schulten, J. W. M., 'De wederopbouw van de Koninklijke Landmacht na de Tweede Wereldoorlog', *Militaire Spectator* (1979).
- Stumphius, J.C., 'De bouw van de kazernementen te Steenwijkerwold, Oldebroek, Nunspeet en Ermelo', *Genie 2* (1952) nr.4, 12-28.
- Stumphius, J.C., 'De bouw van kazernementen in 1951/1952', *De Ingenieur 64* (1952) nr.42, 159-162.
- Stumphius J.C. en F.J. Kranenburg, *Midden Nederland N.V. 1951 – 1953* (Den Haag 1953).
- Stumphius, J. C., 'De bouw van de kazernementen te Steenwijkerwold, Oldebroek, Nunspeet en Ermelo', *Genie 2* (1952) nr.4 (april), 12-28.
- Stumphius, J. C., 'Enige gedachten over het voorbereiden en uitvoeren van grote bouwwerken', *Genie 3* (1953) nr.1 (januari), 11-18.
- Van der Vlis, I., *Militairen op de Veluwe. Een geschiedenis van landschap & bewoners*. Boom uitgeverij (Amsterdam 2012).
- Vredenburg, J., 'Bouwen voor de krijgsmacht' in *Militairen op de Veluwe* (Amsterdam 2012).

Archiefbronnen

- Handelingen der Staten-Generaal, Tweede Kamer, 1950-1951, Rijksbegroting voor het dienstjaar 1951, 1900 'Nota inzake het defensiebeleid'.
- Handelingen der Staten-Generaal, Tweede Kamer, 1950-1951, Bijlage A, Rijksbegroting voor het dienstjaar 1951, 1900 'Nota van wijziging'.

Handelingen der Staten-Generaal, Zitting 1951-1952, Aanhangsel tot het verslag van de handelingen der Tweede Kamer (ingezonden vraag van de heer Stapelkamp 29 december 1951, ingezonden antwoord van de heer Staf 15 januari 1952).

Handelingen van de Tweede Kamer, 1949-1950, 85ste vergadering, 14 september 1950.

Handelingen van de Tweede Kamer, 1949-1950, 86ste vergadering, 15 september 1950.

Handelingen van de Tweede Kamer, 1950-1951, 44ste Vergadering, 17 maart 1951, 'Aflleggen van een Regeringsverklaring door de heer Minister President'.

Handelingen van de Tweede Kamer, 1950-1951, 68ste vergadering, 29 mei 1951.

Handelingen Tweede kamer 1952-1953, 9^e vergadering 11 november 1952 'Toespraken van de Voorzitter en van de Vice-Minister-President.

Handelingen van de Eerste Kamer 1950-1951, 43ste vergadering, 2 augustus 1951, 'Verslag uitgebracht door de Commissie voor de Verzoekschriften'.

Kamerstuk van de Tweede Kamer, 1949-1950, kamerstuknummer 1400 ondernummer 1400 'Rijksbegroting voor het dienstjaar 1950. Nota betreffende de toestand van 's Rijks financiën'.

Kamerstuk van de Tweede Kamer, 1950-1951, kamerstuknummer 1900 VIII A ondernummer 9 'Voorlopig verslag: Rijksbegroting voor het dienstjaar 1951 vastgesteld 30 oktober 1950'.

Nationaal Archief [NA], toegangsnummer 2.13.151, inventarisnummer 6659: Ministerie van Oorlog/Defensie; Stukken betreffende de voorbereiding van de bouw kazernes in de gemeenten Ermelo, Nunspeet, Oldebroek, Steenwijk en Ossendrecht en notulen van gecombineerde bouwvergaderingen van de Directie der Genie en raad van bestuur Midden Nederland, 1951-1955.

Nationaal Archief [NA], toegangsnummer 2.02.15, inventarisnummer 2784: Algemene Rekenkamer; Rapport betreffende de bevindingen van de Commissie ten aanzien van het bouwen van een vijftal kazernementen door de N.V. Midden Nederland voor het Ministerie van Oorlog, 3 juni 1953.

Nationaal Archief [NA], toegangsnummer , inventarisnummer 5513 : Ministeries Voor Algemene Oorlogvoering van het Koninkrijk en van Algemene Zaken; Stukken betreffende de defensienota, de veiligheid en defensiebereidheid en andere aangelegenheden inzake de krijgsmacht, 1945-1969.

Nationaal Archief [NA], toegangsnummer 2.13.96, inventarisnummer 24: Inventaris van het archief van de Dienst Gebouwen, Werken en Terreinen van het Ministerie van Defensie; Agenda's van ingekomen stukken, 02 apr. 1951 – 29 juni 1951.

Nationaal Archief [NA], toegangsnummer 2.13.96, inventarisnummer 25: Inventaris van het archief van de Dienst Gebouwen, Werken en Terreinen van het Ministerie van Defensie; Agenda's van ingekomen stukken, 02 juli 1951 – 29 sep. 1951.

Nationaal Archief [NA], toegangsnummer 2.13.96, inventarisnummer 26: Inventaris van het archief van de Dienst Gebouwen, Werken en Terreinen van het Ministerie van Defensie; Agenda's van ingekomen stukken, 01 okt. 1951 – 29 dec. 1951.

Nationaal Archief [NA], toegangsnummer 2.13.96, inventarisnummer 27: Inventaris van het archief van de Dienst Gebouwen, Werken en Terreinen van het Ministerie van Defensie; Agenda's van ingekomen stukken, 02 jan. 1952 – 31 mrt 1952.

Nationaal Archief [NA], toegangsnummer 2.02.15, inventarisnummer 8: Algemene Rekenkamer; Notulen van vergaderingen van het College, 1951.

Nationaal Archief [NA], toegangsnummer 2.03.01, inventarisnummer 5113: Ministeries voor Algemeene Oorlogvoering; Stukken betreffende de defensienota, de veiligheid en defensiebereidheid en andere aangelegenheden inzake de krijgsmacht.

Nationaal Archief [NA], toegangsnummer 2.03.01, inventarisnummer 5520: Ministeries voor Algemeene Oorlogvoering; Stukken betreffende de reorganisatie van de Koninklijke Landmacht, alsmede wijziging van het Reglement voor de Militaire Ambtenaren der Koninklijke Landmacht.

Nationaal Archief [NA], toegangsnummer 2.03.01, inventarisnummer 5307: Ministeries voor Algemeene Oorlogvoering; Stukken betreffende de verwerving en het gebruik van militaire vliegvelden en oefenterreinen.

Streekarchivariaat Noordwest-Veluwe, Schilder's nieuws- en advertentieblad, 25 januari 1952.

Internetbronnen

Defensiekrant, *Achter de Wacht*,
https://magazines.defensie.nl/defensiekrant/2018/25/07_kazernenamen_25 (geraadpleegd 03 april 2019).

Finaly, J., *Vijf Nederlandse kazernementen (1951-1953); nagenoeg onbekende uitingen van het Nieuwe Bouwen*, https://dbnl.org/tekst/_jaa030199101_01/_jaa030199101_01_0005.php (geraadpleegd 16 september 2018).

Legerplaats, *Ermelo, 't Harde en Nunspeet* http://www.legerplaats.nl/ermelo/_ermelo.htm
http://www.legerplaats.nl/harde/_harde.htm http://www.legerplaats.nl/nunspeet/_nunspeet.htm
(geraadpleegd 29 mei 2019).

Militaire Spectator, *Behoud onze militaire gebouwen uit de Koude Oorlog*
<https://www.militairespectator.nl/thema/geschiedenis/gastcolumn/behoud-onze-militaire-gebouwen-uit-de-koude-oorlog> (geraadpleegd 03 april 2019).

Bijlagen

I. Brief Staatssecretaris, Ministerie van Oorlog

Ministerie van Oorlog, Staatssecretaris
's Gravenhagen 11 september 1951. No. 354/51/HB.

Hooggeachte heer Andriessen,

De Minister van Oorlog vroeg mij Uw brief van 30 augustus j.l. te beantwoorden. Met het oog op de vergroting van de lichte en de verlenging van de eerste oefening staan wij voor een acuut tekort aan legeringsruimte, waarin slechts kan worden voorzien door de bouw van een aantal kampementen. De eerste vier daarvan moeten reeds ongeveer 1 februari 1952 voor legering van troepen gereed zijn. Het betreft hier een eerste uitvoering aan de plannen van de defensienota, welke begin augustus in de Eerste Kamer is behandeld. Voor de financiering wordt eigenlijk al geanticipeerd op de suppletoire begroting 1951.

De hierdoor ontstane tijdnood maakt het niet mogelijk de normale procedure aan te houden voor het maken van een behoorlijk bestek en het houden van een openbare aanbesteding. Het is er dus in feite op neergekomen, dat de eerste spade in de grond is gestoken, op het ogenblik dat men wist, waar zou kunnen worden gebouwd en vóór dat er gelegenheid is geweest om een welomlijnd bouwplan, dus zeker geen detaillering hiervan, vast te stellen.

Van de zijde van het Ministerie zijn toen van ouds bekende aannemers geconsulteerd, met welke reeds goede ervaringen op het gebied van defensieopdrachten bestonden. Uit deze consultering is een initiatief uit het bedrijfsleven gekomen, te weten de vorming van de groep "Midden-Nederland" en aan deze is de bouw van de hiervoor bedoelde vier kampen in regie gegund.

Wij zijn er volkomen van overtuigd, dat deze procedure slechts in het bestaand noodgeval kan worden toegepast. Wij zijn nu voornemens de ervaring hiermede nauwlettend te volgen. Tenslotte zijn met de regie-figuur zowel gunstige als minder gunstige ervaringen te verwachten.

Het is dan ook bepaald niet de bedoeling uitsluitend de groep "Midden-Nederland" voor alle werken, die uit de defensienota op het gebied van legering voortvloeiend, in aanmerking te laten komen en bovendien zal getracht worden zo spoedig mogelijk van de regie af te komen. De correctie op eventueel minder gunstige ervaring zal inderdaad het concurrentie-element moeten zijn en wij hopen te bereiken dat aldus een kostprijs wordt bereikt, die verantwoord is.

Met de gevoelens van mijn bijzondere hoogachting,

F.J. Kranenburg.

II. Overzicht deelnemers beleidsproces kazernebouw

Deelnemers

N.V. Aannemersbedrijf v/h Boele en van Eesteren, 's-Gravenhage

Dura's Aannemingsmaatschappij N.V., Rotterdam

T. van Hoogeverst N.V., Amersfoort

N.V. Ingenieurs-Bureau voor Bouwnijverheid, Oestgeest

N.V. Internationale Bouw Compagnie v/h Fa H. van Heesewijk, Best

N.V. Internationale Gewapendbeton Bouw, Breda

N.V. Aannemings- en Wegenbouwbedrijf P.C. Zanen, Heemstede

Raad van Bestuur

Voorzitter:	Vice voorzitter-secretaris:	Plaatsvervangende leden:
L. van Eesteren	J.J. Meurkens J. Dura Dzn Ir M. Elion b.i. A. C. van Heesewijk M. van Hoogeverst P.C. Zanen	Ir W.H.B. van Dunné c.i. H. Van Eesteren J.C. van Heesewijk Ir. W. Helms c.i. C. H. van Hoogeverst J. H. M. M. Povel Ir. J. F. Th. van der Ree w.i.

Directeur:	Accountant:	Juridische adviseurs:
J. F. M. Janssen	D. van Bueren, lid N.I.V.A.	Mr J. Drost Mr J. J. van Wessem

Directie

Directeur Gebouwen, Werken en Terreinen	Hoofd Centraal Bouwbureau der Genie	Ontwerpen
Brigade Generaal A. Burgdorffer	Kolonel Ingenieur J. C. Stumphius	Luitenant Kolonel Ingenieur J. H. Hoogendoorn Ir. H. G. Bakker b.i. Ir. O. Kok b.i. Ir. J. C. Schmidt b.i. Ir. K. F. G. Spruyt b.i. Ir. B. H. Voorendt b.i.

Constructies	Uitvoering	Administratieve controle
Ir. A. D. Eeckhout c.i.	Luitenant Kolonel Ingenieur P. de Kock Kapitein Ingenieur Ir J. J. Klap c.i. Kapitein Ingenieur G. G. van Tol H. J. Boterman, Technisch Hoofdambtenaar	Kolonel Ingenieur J. W. Platte, Kolonel der Genie K.N.I.L. b.d.

Ministerie van Oorlog

Hoofd accountantsdienst	Hoofd Bureau Efficiency en Administratieve Organisatie	Wvd. Hoofd Afdeling Civiel Recht en Vorderingen
J. B. Schluter	Ir B. W. te Kronnie c.i.	Mr B. Coops

Hoofd afdeling B4 Comptabiliteit	Adviseur	Controlecommissie Rekenkamer
I. Noordeman	Ir F. J. Hulshoff Pol b.i. Raadgevend Bureau Ir B. W. Berenschot	Prof. Ir. J. J. I. Sprenger c.i., voorzitter Brigade Generaal A. Burgdorffer Ir. L. Meyer c.i. Ir F. M. C. Berkhout c.i. P. J. Visser, secretaris

Bron: F.J. Kranenburg, J. C. Stumphius, *Midden Nederland N.V. 1951 – 1953*. Ministerie van Oorlog, ('s-Gravenhage 1953).

III. Onderdelen kazernes

Bij elk van de vijf kazernes kwamen de volgende onderdelen voor:

1. 8 logies gebouwen, voor het leger en de onderofficieren
2. een keuken- en badgebouw met eetzaal volgens het cafetaria-systeem.
3. Een ketelhuis
4. Cantine en ontspanningszaal
5. Onderofficiers kantine
6. Wachtgebouw en lokalen voor de geneeskundige dienst
7. Bureelgebouw
8. Lesgebouw
9. Gymnastiekgebouw
10. Officierenlogiesgebouw
11. Vier magazijnen (m.u.v. Ossendrecht)
12. Vier munitiemagazijnen (uitgezonderd 't Harde/Oldebroek)
13. Acht garages
14. Een benzine-, olie- en smeermiddelenstation
15. Vier dienstwoningen, waarvan drie voor technisch personeel der Genie
16. Een of twee transformatorgebouwen
17. Een drinkwatervoorziening met bronnen en een reinwaterkelder (uitgezonderd Ossendrecht)
18. Afvalwaterzuiveringsinrichting
19. Acht rijwielstallingen (uitgezonderd Ossendrecht)
20. Afrasteringen, wegen, verharde appèlplaatsen, sportvelden, rioleringen, waterleidingen, centrale verwarming, elektrische installaties enzovoort.

Bron: Rapport betreffende de bevindingen van de Commissie ten aanzien van het bouwen van een vijftal kazernementen door de N.V. Midden Nederland voor het Ministerie van Oorlog.